

FILOZOFICKÁ FAKULTA UNIVERZITY PALACKÉHO

V OLOMOUCI

KATEDRA SLAVISTIKY

Ptáci v ruském a českém frazeologickém obrazu světa

Птицы в русской и чешской фразеологической картинах
мира

Birds in Russian and Czech Phraseological Image of the World

magisterská diplomová práce - v českém jazyce

VYPRACOVAL: Bc. Václav Hovorka

VEDOUCÍ PRÁCE: prof. Ludmila Stěpanova, Csc.

OLOMOUC

2014

Prohlašuji, že jsem práci vypracoval samostatně a uvedl všechny použité prameny.

V Olomouci, 26. 4. 2014

podpis

Děkuji mnohokrát prof. Ludmile Stěpanové, CSc. za konzultace, rady a připomínky, které mi během psaní diplomové práce poskytla.

podpis

OBSAH

Obsah	4
Úvod.....	6
1. Teoretická část	8
1. 1. Základ frazeologie	8
1. 2. Jazykový obraz světa	13
1. 3. Vztah lidí a ptáků.....	19
2. Praktická část.....	22
2. 1. Statistická komparace excerpí	22
2. 2. Pohled na ptáky skrze slovesnost národa	26
2. 2. 1. Bájní ptáci	26
2. 2. 2. Kur domácí.....	29
2. 2. 3. Krvavcovití.....	30
2. 2. 4. Orel, sokol.....	32
2. 2. 5. Sovy	33
2. 2. 6. Holub, hrdlička.....	35
2. 2. 7. Husa, labuť, kachna.....	36
2. 2. 8. Kukačka	39
2. 3. Nejčastější lidské vlastnosti obsažené v přenesených významech jednotek	41
2. 3. 1. Barva	41
2. 3. 2. Velikost	42
2. 3. 3. Pýcha.....	43
2. 3. 4. Ospalost, lenost, bezpředmětná činnost	44
2. 3. 5. Upovídánost, zpěv.....	45
2. 3. 6. Zrak	46
2. 3. 7. Tvar nohou, způsob chůze	46
2. 4. Slovesa odvozená od názvů ptáků.....	48
2. 5. Klení a vulgarismy spojené s názvy ptáků	51
Závěr	53
Резюме.....	57

Seznam informačních zdrojů.....	65
Knižní zdroje:	65
Internetové zdroje:.....	67
Jiné zdroje:	69
Příloha	70
Anotace	86

ÚVOD

V této diplomové práci se pokusím o porovnání ruského a českého frazeologického obrazu světa na výkladu výrazů, v nichž figurují názvy ptáků či objektů s ptáky přímo spjatých.

Pro práci s tímto jazykovým materiálem se pokusím vyexcerpovat a shromáždit co možná největší množství ruských a českých frazeologických jednotek, které se týkají ptáků. Frazeologické jednotky a jejich případnou etymologii budu excerpovat ze slovníků (frazeologických, výkladových, etymologických aj.) a různých internetových zdrojů. Minimální počet excerpací (frazeologismů samotných a jejich etymologie dohromady) je stanoven na pět set. Již nyní je možné předpokládat přesažení tohoto limitu.

V teoretické části uvedu základ některých pojmů, souvisejících s tématem práce, jako jazykový obraz světa, lingvokulturologie, kognitivní lingvistika a opět krátce shrnu teorii frazeologie. V krátkosti také připomenu obecné historické souvislosti vztahu lidí a ptáků nejen na českých či ruských územích.

V praktické části nejdříve uvedu statistická data týkající se excerpovaného materiálu, především rozdílného kvantitativního zastoupení různých jednotek v ruské a české frazeologii, což bude jeden z důležitých faktorů pro zhodnocení pozice ptáků v jazykové kultuře daných národů.

Dále se pokusím popsat postavení nejčastěji zastoupených ptačích druhů v ruské a české slovesnosti, přičemž budu klást důraz nejen na ptáky skutečné, nýbrž i na ptáky bájně, které vypovídají o duchu národa ještě o něco více nežli ptáci skuteční. Provedu také shrnující komparaci mezijazykové ekvivalence jednotek pro názvy ptačích druhů uváděných v těchto kapitolách.

V další kapitole budu analyzovat skupiny nejčastěji zastoupených lidských vlastností ve frazeologismech obou jazyků, při čemž uvedu etymologii pro případy, kde bude nutné vysvětlení či v případech, kdy bude etymologie odborně či laicky zajímavá.

Předpokládám, že pro úplnost tématu, bude třeba uvést i skupiny výrazů, spřízněné s frazeologismy s ptáky, zejména sloves či dokonce vulgarismů, odvozených od názvů ptáků.

1. TEORETICKÁ ČÁST

Pro plnohodnotnou práci s excerpovaným materiálem je třeba vysvětlit základy několika odvětví a několika základních pojmů, kterých se téma práce přímo či nepřímo dotýká. Zopakují základní definice frazeologie a krátce shrnu problematiku míru její možné mezijazykové ekvivalence. Téma práce se dále přímo týká lingvokulturologických témat, vztahu kultury a přírody, vnímání okolního světa člověkem, pročež se na teoretické úrovni budu věnovat termínům jako **jazykový obraz světa**, **kognitivní lingvistika** aj. Krátce nakonec shrnu obecný vztah lidí a ptáků, zejména v kontextu kultury člověka, neboť zoologická fakta v tomto kontextu ustupují mírně do pozadí.

1. 1. Základ frazeologie

Je samozřejmé, že jazyk mateřský je pro člověka nejvýznamnější, mateřský jazyk umíme navždy a nejlépe, a pouze lidé zcela bilingvní dokáží nahlížet na realitu dvěma způsoby, pohledem odlišných jazyků. Při porovnávání jazyků můžeme toto hlubší cítění jazyka a okolního světa zkoumat především prostřednictvím frazeologie.

Předmět zkoumání většiny jazykovědných oborů se neustále proměňuje (gramatika, lexika aj.), avšak tato dynamika se narušuje, pokud některé formy ustrnou a vlivem folkloru, historie, literatury či mentality si zachovávají svou formu a vytvoří si obrazný smysl namísto smyslu původního, doslovného. V tu chvíli se z jednotky stává **frazeologismus**. Frazeologismy si uchovávají stopy minulosti, stávají se jakousi pamětí jazyka a dělají jazyk barevnějším, zábavnějším, expresivnějším a specifičtějším vůči jiným jazykům.

Někteří vědci (např. Kunin, Dal, Žukov aj.) se dlouho přeli o to, jak se frazeologie liší od ostatních vrstev jazyka. Jedni vidí hlavní příznak v ustálenosti, druzí ve spojení dvou a více slov a jiní v ustálenosti a přenesení smyslu. Dle některých do této disciplíny může spadat i pouhé slovo, dle jiných i celá přísloví a rčení, přičemž vznikly složité

polemiky o to, co je to přesně přísloví a co je to přesně rčení (Степанова, Мокиенко, Малински, 1995: 9-10). Většina odborníků se shodla na tom, že termínem **frazeologická jednotka** chápeme relativně ustálené, reprodukovatelné expresivní slovní spojení mající ucelený smysl (Мокиенко, Степанова, Малински 1995: 10).

Přes veškeré spory můžeme syntetizovat několik obecných stěžejních rysů, které by měl frazeologismus splňovat (Степанова, Мокиенко, Малински, 1995: 11-18):

1. **Ustálenost** je neodmyslitelnou vlastností frazeologismu, neboť ho činí „zakonzervovaným“ v čase a prostoru a odlišuje se tím od libovolné kombinace slov. I přes důležitost této vlastnosti ji nelze absolutizovat. Bývá totiž v reálném světě často narušována, neboť nejde o zachování jedné jediné formy, nýbrž o zachování jeho strukturně-sémantického modelu.
2. **Reprodukovatelnost** je taktéž relevantní, a zároveň relativní vlastností frazeologismu. Už jen proto, že je úzce spojena s ustáleností. Gavrin ji definoval jako „schopnost frazeologismu vyplývat z paměti v již hotové formě, na základě podobnosti s nějakým slovem či větou“. Žukov tento rys chápal jako „opakovatelnost dané jednotky v řeči ve stále téže formě.“
Ve skutečnosti však je známo mnoho případů, kdy se frazeologismus deformuje vlivem častého používání, nově vznikajících reálií, zjednodušování apod.
3. **Expresivita** znamená schopnost hodnotit určité subjekty, objekty a děje a schopnost takové hodnocení stupňovat. Ke znakům expresivity se často řadí intenzita smyslového obsahu, gradace významu, vyjádřeného frazeologismem, a další. Bakurov je přitom dělí do tří skupin: kvantitativní, kvalitativní a jejich kombinacemi.

Ne pro všechny frazeologismy je však expresivita dominantní, pro jednu skupinu frazeologismů je čistě subjektivní a záleží například na situaci či na sociálním postavení zúčastněných, nakolik a jakým způsobem je daný frazeologismus emotivně zabarven. Pro druhou skupinu frazeologismů je expresivita jedním z hlavních znaků. Mezi takové patří například frazeologismy označující opilost, kterých je v ruském i českém jazyce na sta a

které mohou značit buď ironický nebo dobře míněný úsměšek, nebo rozhořčení. Jejich expresivnost pramení ze sociálního napětí spojeného s daným pojmem.

Určit míru expresivity frazeologismu je obtížné, mimo jiné proto, že se jazyk neustále vyvíjí, zatímco zažité frazeologismy se vyvíjí velmi pomalu a jejich základní konkrétní smysl se vytrácí společně s pojmem, který obsahují, zatímco jsou nahrazovány významem přeneseným, obrazným.

Prvotní expresivita, která vznikla s původním smyslem, se jistě dlouhodobě nezachovává. Vytváří se místo ní však nová, vyvolávaná buď neporozuměním či vznikem nových situací či reálií.

4. **Sémantická celistvost** je schopnost frazeologismu být synonymem jednomu slovu.

Autorem první klasifikace frazeologismů byl V. Vinogradov. Vytvořil dělení dle různého sémantického propojení komponentů frazeologismů:

- a) O **frazeologickém srůstu** se hovoří u naprosto nedělitelných a nerozložitelných slovních spojení, jejichž celkový význam navíc již není nijak vázán na význam obsažených slov, jako například *дать прозда*.
- b) **Frazeologické celky** jsou slovní spojení taktéž sémanticky nedělitelná, s celkovým významem, který je však motivován a vzniká na základě významů jednotlivých komponentů; jako například *выеденного яйца не стоит*. Při doslovném překladu frazeologismu takového typu může být jeho význam pochopitelný, přestože v druhém jazyce takový výraz neexistuje.
- c) Ve **frazeologických spojeních** má jedno slovo jako komponent svůj původní lexikální význam a druhé může fungovat jen v daném frazeologismu. Například *белое золото, черная работа*.

Frazeologismy můžeme dále dělit na přirozené a konvenční. Přirozenými jsou takové frazeologismy, které se vyskytují ve více jazycích a, byť vznikly nezávisle na sobě, vyskytují se více méně v jednotné formě, neboť vznikaly povětšinou na základě přírodních jevů, pozorování obecných životních zákonitostí a nejobecnějších fyzických

či psychických činností člověka (části lidského těla). Konvenční frazeologismy naopak reflektují specifika daného národa, jeho zvyky, historii a religiózní a kulturní rysy. (Мокиенко, Степанова, Малински 1995: 19). Takováto dělení nejsou zcela jednoznačná pro všechny případy. Zprv je třeba při takovém určení mít pro daný frazeologismus úplné historicko-etymologické podklady, které nemusí být zatím vypracovány, a nakonec i rozsáhlejší znalosti z přírodních oborů. Je i zde široká skupina obrátů, které leží na pomezí mezi oběma skupinami.

Frazeologismy jsou často velice relativní a jejich historicko-etymologické interpretace zůstávají často zlomkovité a hypotetické. Zde podotknu pouze, že takováto relativita či přechodnost je pro frazeologii přirozená (Мокиенко, Степанова, Малински 1995: 22) a dále se touto problematikou budu zabývat v kapitole jazykového obrazu světa.

Je zřejmé, že frazeologii není možné překládat doslovně a že její překlad není nijak jednoduchý a spoléhá se značně na cit mluvčích, překladatelů a na kulturu a realie daných národů.

A. V. Fjodorov dělí možný překlad frazeologismů do čtyř skupin (Федоров, 1968: 195):

- 1) Idiom je předáván pomocí idiomu, např. rus. *выеденного яйца не стоит* – čes. *nestojí ani za zlámanou grešlí*;
- 2) frazeologický celek – ustálené přirovnání, např. angl. *it rains cats and dogs* – rus. *льет как из ведра*;
- 3) frazém – volné slovní spojení, např. angl. *cat my dogs* – rus. *вот поразительно*;
- 4) frazém – lexém, např. rus. *писать как курица лапой* – čes. *škrábat jako kocour*.

Většina vědců se dále shoduje na následujícím dělení ekvivalentnosti překladu frazeologismů (Степанова, Мокиенко, Малински, 1995: 28):

- 1) **Úplné ekvivalenty** mají ve více jazycích totožnou strukturu a přenesený význam, ale i stylistické zabarvení. Např. čes. *povstat (z popela) jako Fénix* – rus. *воскреснуть (из пепла) как феникс*.
- 2) **Částečné ekvivalenty** jsou frazeologismy totožné vnitřní formou a sémantikou, avšak liší se některým z následujících příznaků: odlišné synonymické komponenty, odlišná struktura, větší či menší počet komponentů, jiná míra upotřebení v daném jazyce, a další. Např. rus. *от всей души* – čes. *od srdce*.
- 3) U **relativních ekvivalentů** došlo k částečné záměně obraznosti při zachování téže sémantiky. Komponenty frazeologismů se liší, ale logický význam zůstává stejný. Např. rus. *похожи как две капли воды*- čes. *podobní jako vejce vejci*, rus. *делать из мухи слона* – čes. *dělat z komára velblouda*.
- 4) **Frazeologické analogy** mají odlišnou strukturu a obraznost, ale totožný význam a stylistické zabarvení. Např. rus. *клевать носом* – čes. *tlouci špačku*, rus. *ездить в Тулу со своим самоваром* – čes. *nosit sovy do Athén*.
- 5) **Bezekvivalentní frazeologismy** jsou natolik svázané s reáliemi daného národa, že jsou takřka nepřeložitelné, a při odtržení od svého národního podkladu, zcela ztrácejí svůj význam. Např. rus. *отправить (кого) куда Макар телят не гонял* – deportovat někoho, trestat vyhnanstvím, rus. *вешать лапшу на уши* – hrubě někoho podvádět, vědomě lživě informovat. Tyto případy mají svou historii natolik osobitou, že si vytvořily zvláštní stylistické zabarvení a upotřebení. V prvním příkladu se odráží osobnost ruského folkloru, chudého pastýře Makara, který vodil stádo na ty nejvzdálenější pastviny. Druhý se objevil po přestrojce a vzešel ze zlodějského žargonu, kde *лапша* označovala kus látky, kterým se překrývaly uši spícího okrádaného.

1. 2. Jazykový obraz světa

V minulosti, když se frazeologie nazývala moudrosloví (například František Ladislav Čelakovský), zahrnovala, na rozdíl od současného pojetí, především přísloví, a ostatní jevy okrajově či vůbec. Již tenkrát, stejně jako dnes, však tato oblast jazyka odrážela náhled člověka na svět kolem něj. Tento moment, kdy se svět vůkol podepisuje na jazyk a jazyk naopak opisuje svět vůkol člověka, se nazývá **jazykový obraz světa**.

O. A. Kornilov tvrdí, že jednotná definice pro *jazykový obraz světa* neexistuje, a sice především proto, že se nejedná o vědecký termín. Kromě toho dělí možné chápání tohoto pojmu dvěma způsoby: na lingvistické a kulturologické pojetí. Toto kulturologické pojetí podle Kornilova charakterizuje **jazykový obraz** jako „огромная «кладовая» иллюстративного лингвистического материала для подтверждения тех или иных черт национального характера“ a dále jednodušeji, jako „источник знания о национальном характере и менталитете“. Znalost této úrovně jazyka je dle něho tedy podmínkou pro pochopení národní kultury a mentality. (Корнилов, 2003: 79)

Každý z vědců pojímá svou definici jazykového obrazu světa po svém, základní myšlenkou jsou však víceméně totožné. Za všechny uvádím definici Vaňkové, kterou přejala od Bartmiňského: „Každý jazyk podává specifickou, jistým společenstvím sdílenou interpretaci světa,“ a dále „...v jazyce uložená interpretace skutečností, kterou je možno chápat jako souhrn soudů o světě. Mohou to být buď soudy ustálená v samém jazyce, v jeho gramatických formách, slovníku či fixovaných textech (např. příslovích) nebo jazykovými formami a texty pouze implikované“ (cit. podle: Vaňková, 2005: 52). Sama pak termín definuje velice podobně: „na základě jazyka zjišťujeme, jak dané jazykové společenství chápe, prožívá, hodnotí a sdílí svět. V jazyce je obsažena interpretace skutečnosti, struktura soudů o světě. Ty jsou fixovány v gramatice, slovníku, frazeologii apod., ve všeobecně známých textech – folklor, sdílené umělecké texty, šlágry, vtipy... Jazyk jako základ společné zkušenosti, kultury“ (Vaňková, 2007).

Vaňková má za to, že jazyk není pouhým nástrojem, ale i subjektivní interpretací světa, přičemž cituje například E. Saphira, který definuje jazyk poeticky jako „symbolický

průvodce po kultuře“, anebo L. Wittgensteina, který konstatuje, že „hranice mého jazyka jsou hranicemi mého světa“ (cit. podle: Vaňková, 1999).

Do těchto témat, tedy vztahu kultury, lidské psychiky a mimolidského světa zasahuje i Stanislav Komárek, pro něhož je „vztah lidského a přírodního jedním z nejdůležitějších témat vůbec“ a sám jej považuje za jediné skutečně relevantní. Kultura, a tedy i jazyk, je vždy třeba odvíjet od interakce člověka a mimolidského světa, neboť to, co je nám bezprostředně přístupné, nejsou věci vnějšího světa samy, ale pouze vědomá část naší psychické skutečnosti, které se s okolím nějak váží. Většina pojednání o těchto vztazích a z těchto oblastí přichází na to, že se jedná vždy o obousměrné ovlivňování v rámci těchto vztahů: jazyk je jednou ze základních složek kultury a kultura se odráží v jazyce a jeho užívání. Jazyk, a zejména frazeologie, jak bylo řečeno, funguje nejen jako základní prostředek pro život a poznání světa, ale i jako zásobárna kolektivní zkušenosti a hodnot, utváří naše vidění světa a tento obraz může ovlivňovat. Jazyk má obrovský vliv nejen na poznávání světa přímo, ale především pak na poznávání ve zprostředkované formě, kdy je jazyk hlavním médiem. (Vaňková, 1999; Komárek, 2008: 11-13)

Budeme-li zkoumat jazykový obraz světa, nebude se jednat pouze o vztah jazyka a lidského myšlení, ale i o vztah jazyka a světa, kultury, a to z hlediska individua, tak širokého kolektivu. Jung zavádí pojem **kolektivního nevědomí**, jakožto kondenzovanou historickou zkušenost rodiny, etnika či rasového okruhu a dokonce až „předlidských“ fází našeho vývoje. Tento pojem je tedy pro disciplíny jako je folkloristika, etnolingvistika či etnografie velmi důležitý a v těchto kruzích je pojem přijímán se samozřejmostí (byť například v biologii stále působí rozpaky). (Komárek, 2008: 20-25)

Vaňková tedy shrnuje několik základních pojmů, definujících tento specifický přístup k jazyku a člověku (Vaňková, 2007):

- 1) **Zkušenostní realismus** (jako protipól objektivismu) znamená, že pouze člověk je mírou všech věcí a jejich významů. Vše je definováno a srovnáváno pouze

vzhledem k parametrům člověka: viz přívlastky jako *velký/malý, jedlý, slyšitelný, užitečný, sedět* atp.

- 2) **Tělesnost** vyjadřuje tzv. představová schémata, jimiž je člověk ukotven primárně do svého těla. Jinými slovy, zkušenosti jsou prožívány subjektivně, jako zkušenosti těla v prostoru. Toto vnímání lze také identifikovat v jazyce: viz příklady jako *hlavu vzhůru, být plný očekávání, upadl do deprese, ponořit se do problému, chodit spolu, být uvázaná u dětí, být upoután na lůžko* atp.
- 3) **Metafora** je přirozená součást lidského veškerého lidského vnímání, přemýšlení o světě, a tedy i pojmotvorných procesů a jazyka. Při takzvaném metaforickém mapování přechází struktura (objekt, skutečnost) od zdrojové oblasti, která je dána zkušeností (prostorem, smysly, tělem), do oblasti cílové, neboli abstraktní (čas, ideje, emoce, vztahy, morálka apod.). Například: *myšlenky se rodí – myšlenky jsou dosud v plenkách – otec moderní psychologie* atp. (i Komárek, 2008: 40)
- 4) **Prototypizace** a **stereotypizace** jsou procesy, kdy charakterizujeme nejtypičtějšího představitele dané kategorie, který nese všechny důležité vlastnosti v odpovídající míře.

Někteří další vědci uvádějí kromě těchto základních i další znaky jazykového obrazu světa. Těmi mohou být např. výběrovost, dynamičnost, axiologičnost, heterogenost, integrálnost či kontextuálnost. Výběrovost znamená, že se některé aspekty v jazyce objevují více a jiné méně, v závislosti na potřebách a kultuře (desítky různých označení kvality sněhu v eskymáčtině). Dynamičnost naznačuje, že se obraz světa v jazyce vyvíjí, avšak základ zděděný po předcích zůstává. Axiologičnost symbolizuje pomyslnou pyramidu hodnocení okolního světa, přičemž na jejím vrcholu stojí vždy člověk a to, co se ho týče. Heterogenost znamená možnost rozvrstvení jazyka do různých sfér a aspektů, např. dialektologicky, sociálně, stylisticky atp. Kontextuálnost a kontextuálnost popisují vztah praktického a teoretického nahlížení na svět vůkol. (Vaňková, 2005)

Kornilov dále definuje i takzvaný **vědecký obraz světa**, který je obsažen v terminologiích všech jednotlivých vědeckých odvětví. Tato jazyková vrstva se přitom

neustále mění v závislosti na rozvoji vědy a je společná pro všechna společenství se stejnými tradicemi a stupněm rozvoje vědy. Kornilov má za to, že změny, které probíhají v této vrstvě jazyka, se nijak rapidně či takřka vůbec u většiny lidí neprojeví v jejich nazírání na svět, jejich takzvaném **naivním obrazu světa**, který bývá kladen do opozice vůči vědeckému. Lidé například nepřestanou jen tak jednoduše říkat, že *měsíc svítí*, přestože je dávno znám fakt, že Měsíc sám žádné světlo nevyzařuje, což opět odráží proces konceptualizace na základě metafor podle Vaňkové. V podobných případech jsou tyto dva aspekty v rozporu, takové situace, kdy není rozlišen pojmový obraz reality od reality samé, mohou být nebezpečné: viz negativně zabarvené stereotypy *cikán* či *tchyně* apod. (Vaňková, 2007)

Na základě výše uvedeného je zřejmé, že disciplínou úzce pojící se k jazykovému obrazu světa je **kognitivní lingvistika**. Tato věda stojí na pomezí jazykovědy a jiných humanitních disciplín, zejména pak psychologie, antropologie, etnologie či informatika, tedy zejména kognitivních věd, zkoumajících lidské myšlení. Tyto vědy se tedy mimo jiné snaží hledat odpovědi na otázky, co vypovídá jazyk o naší mysli a naopak, jak naše mysl pracuje s jazykem. Kognitivní lingvistika tedy také svou náplní naráží na *jazykový obraz světa*. Jazyk o nás vypovídá to, co je přímým pozorováním nepozorovatelné, což dle Vaňkové ústí v základní postulát kognitivismu, a sice že jazyk je nedílnou součástí našeho poznání, toho, jak chápeme svět okolo nás, jak ho hodnotíme a předáváme dále. (Vaňková 2005: 21)

Kognitivní lingvistika také pracuje s pojmem *koncept*, který je jádrem jazykového obrazu světa. Heidegger, například, definuje koncept jako „семантическое образование, отмеченное лингвокультурной спецификой и тем или иным образом характеризующее носителей определенной этнокультуры...“ (cit. podle: Маслова, 2004: 21).

Maslova také definuje ještě jednu vědní disciplínu, která neoddělitelně patří do těchto vědních oblastí, a tou je **lingvokulturologie**. Lingvokulturologie, jak je z názvu patrné stojí na pomezí jazykovědy a kulturologie a studuje jazyk jakožto kulturní fenomén, tedy opět vztah kultury a jazyka, aneb jak se kultura podepisuje v jazyce daného národa.

Přesněji ve kterých částech jazyka jsou obsaženy kulturní významy a ve kterých nikoli, nakolik jsou tyto významy zřetelné pro adresanty a adresáty a jak se to projevuje do řečové strategie. I v této disciplíně již vznikla různá odvětví: diachronní lingvokulturologie například zkoumá své téma v určitém časovém období, srovnávací lingvokulturologie porovnává projevy vztahů kultury a jazyka v rámci odlišných etnik a lingvokulturní lexikografie vytváří v rámci svého oboru různé slovníky.

Při zjišťování konotací, prototypů a stereotypů, které sdílí dané společenství a nejsou tedy jen pouhými subjektivními asociacemi, se berou v úvahu následující jevy (Vaňková, 2007):

- 1) etymologie a slovotvorné souvislosti (*zelený* – kořen *-zel-* napovídající rostlinnost, *hubený* – od *hubit* atp.)
- 2) přenesené významy (např. *krysa* – *zrádce* atp.)
- 3) významy derivátů (např. *papouškovat*)
- 4) frazémy (např. *učit orla létat, zpívat jako slavík*)
- 5) lidová slovesnost a jiné společenstvím sdílené texty, např. známé umělecké texty, písňové hity, vtipy s prototypovými postavami
- 6) „diagnostické věty“ a bonmoty (např. *je to pes, ale nekouše; učitelka není povolání, ale diagnóza* apod.)

Jung poukazuje na podvojnost archetypálních obrazů, která se také nejočividněji projevuje na úrovni jazyka: dítě může být čímsi „výsostně roztomilým a božským“ anebo to může být „páchnoucí a vřeštící fakan“ (cit. podle: Komárek, 2008: 20-25). Lidé mají tendenci vnímat každý z aspektů nás obklopujícího světa (i sebe sama) podvojně, jako dvojici protikladů (*dobrý* x *zlý*, *hmota* x *duch*, *užitečný* x *škodlivý* atd.). Tyto protiklady jsou dnes prožívány jako cosi neslučitelného, úplně opačného. V archaických indoevropských jazycích (údajně zejména v čínštině) nalezneme však příklady, kdy jedno slovo původně označovalo oba konce téhož polárního páru: lat. *farmakon* - *jed* i *lék*, *hagios* – *svatý* i *ohavný*, angl. *apparent* – *zjevný* i *domnělý*, *virtual* – *opravdový* i *zdanlivý*); či byl u obou dobře patrný tentýž kořen: lat. *siccus* – *suchý*,

sucus – štáva; něm. *stumm – němý*, *Stimme – hlas*; a někdy dokonce jeden slovní kořen nabývá v různých jazycích opačného významu: lat. *hostis – nepřítel*, čes. *host*; rus. *запомнить – ne zapomenout, ale zapamatovat si*; *ужасный – ne úžasný, ale strašný* atd. Časté je i spojení protikladných slov, které se nakonec přikloní k jednomu z obou významů: angl. *without* ("s" + "bez"), něm. *allein* (vše + jeden), čes. *strašně krásný* atd. Takové polární pojmenovávání světa pojmovými páry není zavádějící samo o sobě, naopak, přispívá k diferencovanosti našeho vztahu ke světu a naší schopnosti rozlišovat a odpovídá i rozdílnému kvalitativnímu prožívání obou složek téhož polárního páru. Problém je zčásti v tom, že naše pozornost neschopna soustředit se pouze na jeden bod, což velmi ztěžuje chápání polarit "panoramaticky", natož uznat, že obě mají ve světě své oprávněné místo a jsou stejně "cenné". (Komárek, 2008: 43-45)

Nejrůznější etnika vykazují podobnou klasifikaci rostlin a živočichů, dle celkové životní formy či pohybem v určitém živlu. Tyto kategorie nejsou samozřejmě eticky, esteticky a symbolicky neutrální. Jak bylo řečeno, vztah k archetypům je ambivalentně podvojný a toto vnímání světa je pak plné dobra a zla, lásky a nenávisti, ošklivosti a libosti (k tomu například tradiční dělení zvěře na užitečnou a škodnou). Archetypální rastry vnímání světa samozřejmě odrážejí i vlastní, lidský druh, antropomorfní rysy: vzpřímená postava tučňáka, zamračený sýček, nohy rosničky připomínající dětské ručičky, nakonec dokonce i vozidla mají dvě oči a mezi nimi chladič jako ústa. Na svět okolo, tedy i na zvířata pak člověk projikuje svůj Jungovský stín: opice ukazuje člověku jako zlovlná karikatura jeho „divokou tvář“, chování straky je podle člověka motivováno touhou po majetku atp. (Komárek, 2008: 26-30)

Pro poznání lidské duše a jejího vztahu ke světu jsou ještě o něco důležitější zvířata bájná než reálná. Bájná zvířata jsou vůči reálnému světu utopií. Zatímco s reálným zvířetem se musí naše chápání světa nějak vypořádat, bájně zvíře může být ve své ideální formě stvořeno a do světa zavedeno, pokud si ho duch národa natolik žádá. (Komárek, 2008: 26)

Veškerá tato lidská činnost symbolického myšlení, hodnocení a obecně přesun od konkrétních vjemů k abstraktním pojmům byla kdysi zkoumána také přísně klinicky a

fysiologicky. Na tuto oblast narazili už Pavlov s Bykovem, kdy při výzkumu podmíněných reflexů přešli od zvířat k lidem, u kterých podmíněné reflexy fungovaly i s abstraktními objekty (obrázek, slovo), zatímco zvířata reagují výhradně na skutečné, hmatatelné podněty. Pavlov toto poznání shrnul slovy: „U člověka se vytvořila druhá signální soustava. Okolní svět je vnímán dvěma soustavami mozkové kory: bezprostřední a symbolickou. Každý podnět, přicházející z vnějšku, obrazí se obrazovými i slovními signály ve druhé soustavě. Nesčetná vzbuzení slovem nás na jedné straně vzdálila od skutečnosti, a musíme toho být vědomi, abychom nedeformovali své vztahy k ní. Na druhé straně nás slovo učinilo lidmi...“ (cit. podle: Поповский, 1940: 161)

1. 3. Vztah lidí a ptáků

(Дмитриев 1984)

Lidé ptáky nejdříve jen lovili, aby ukojili svou základní potřebu jíst, a nezajímalo je, jak pták vypadá, zpívá, či jak jinak by mohl být k užitku. Až když se u člověka vyvinula potřeba pochopit lépe okolní svět, začal ptáky vnímat jinak než jen jako letící maso a začal je opřádat svou bezbřehou fantazií. Může se dokonce zdát, že v minulosti se ptáci těšili větší úctě než dnes. Byly jim připisovány nadpřirozené schopnosti a víra v ně hrála velkou roli v životě lidí. Indiáni například věřili ve své zvířecí předky (včetně ptáků), které uctívali prostřednictvím totemů. Za své předky si vybírali nejen na první pohled úctyhodná a honosná zvířata, v případě ptáků například orly či sovy, ale třeba i obyčejné vrabce. Nejen severoameričtí indiáni považovali za své předky zvířata. Tato kultura se projevila i v Jižní Americe, Austrálii či Severní Asii (například obyvatelé Jakutska se považovali za potomky orlů).

Kult zvířat měl své místo i ve starém Egyptě, kde byla zvířata považována přímo za ztělesnění bohů. Bůh Slunce Hór byl například nejčastěji vyobrazován jako sokol, možná proto, že dravci dokáží hledět do slunce. Luňák tehdy předpovídal budoucnost a ibis posvátný byl dokonce balzamován, neboť se mělo za to, že má na svědomí vítané zavodnění, když se vždy objevil v období povodní.

Ve starém Řecku nebyla zvířata ztělesněním bohů, ale některá jim byla zasvěcena a plnila tak pouze symbolický význam. Řekové s ptáky spojovali mnoho nadpřirozených schopností a vytvořili tak velké množství pověr, věřili například, že maso slavíka připraví člověka o spánek, neboť když slavík zpívá i v noci, měli za to, že vůbec nespí. Vejce krkavce pak měla zajišťovat černé vlasy a orlí žluč mazaná na oči skvělý zrak. Sovu chápali jako ptáka moudrosti, vlaštovka zato nosila neštěstí.

Zvláštnímu postavení se také těšil kur domácí, tedy slepice, která je v dnešní době pro většinu lidí spíše symbol hlouposti. Slepice byly chovány již před 3 000 lety v Egyptě a Číně, kde už v té době fungovaly rozsáhlé důmyslné líhně. V dnešní době jsou tyto ptáci schopni snášet často více než 300 vajec ročně, což znamená, že jak dnes i v minulosti byla slepice obrovskou částí lidského jídelníčku. Dříve se věřilo, že slepice i kohout dokáží spolehlivě věštit budoucnost. Plinius o této době napsal: „Kohouti vládli nad vládci světa.“ Kohoutí zápasy kromě toho sloužily k pozdvižení morálky vojsk. Věřilo se i, že kohouti odhání zlé duchy, proto byl v Indii a Persii chov kohoutů svého času povinný. Ze stejného důvodu se poté na domy v Evropě a Asii dávaly korouhve v podobě kohouta. V Rusku byly populární soutěže o nejkrásnější kohoutí zpěv a peří.

Velký význam pro člověka měl i holub, který je dnes přehlížený a ve velkých městech dokonce masově vybíjený. Holub se v průběhu věků přitom stal symbolem lásky a míru, v křesťanské tradici dokonce ztělesněním Ducha Svatého. Jeho nejpozoruhodnější vlastností je však skvělá schopnost orientace v prostoru, čehož si lidé povšimli již před 5 000 lety a začali holuby využívat pro poštovní účely. Tito spolehliví zpravodajové hráli důležitou úlohu ve všech světových válkách, za což byli i několikrát vojensky vyznamenáni, a dokonce se holubi osvědčili jako důslední kontroloři kvality na výrobních linkách. Ne nadarmo měl dobrý poštovní holub v 11. – 12. století stejnou cenu jako dobrý kůň.

Mnozí lidé si dnes vůbec neuvědomují obrovský význam ptáků, ať už pro přírodu obecně či potažmo pro lidi. Ptáci nám přinášejí i jiný užitek než jen ten očividný, materiální – jejich maso, vejce či peří. Také živí ptáci nám jsou k užitku – přinášejí nám estetické požitky svým zpěvem či vzhledem a pták nám může být věrným a

inteligentním přítelem, jak jsme tomu přivykli například u psů. Kromě již zmíněných praktických využití holubů, se ptáci se také využívají jako nástroj k lovu, neboť pro člověka dokáží ulovit i vlka, a v Africe se osvědčili pštrosi například jako pastýři a ochránci stád. A přes toto všechno se člověku pouze od poloviny 19. století do poloviny 20. století podařilo vyhubit 110 druhů ptáků, často navíc s tou největší brutalitou.

Byť si to většina lidí nepřipouští, ptáci tvořili a stále tvoří významnou součást přírody, tedy i našeho života. Logicky se proto ptáci, jejich chování a soužití s nimi otisklo do našeho jazyka, do našeho rejstříku pojmenovávání okolního světa ve formě frazeologismů a jiných ustálených forem.

2. PRAKTICKÁ ČÁST

V této části se nejdříve budu věnovat pouze hrubému kvantitativnímu souhrnu excerpovaného materiálu a následně budu ruské a české frazeologismy porovnávat. Nejdříve se jej pokusím zasadit do širšího kulturního rámce a porovnat míru ekvivalence ruských a českých jednotek, o kterých bude v následujících kapitolách řeč. Dále budu analyzovat nejčastější lidské vlastnosti, které jsou obsaženy v přenesených významech vybraných jednotek. Pro úplnost tématu považuji za logické (a nezavadné) odbočení k souboru sloves a vulgarismů odvozených od názvů ptáků, neboť i toto svým způsobem svědčí o jazykovém obrazu národa.

Podotýkám pouze, že se budu věnovat především jednotkám, které by v rámci příslušné klasifikace spadaly častěji do kategorie subjektivních frazeologismů, tedy jednotek, jejichž přenesený smysl pramení ve fantazii člověka, a tedy více reflektuje kolektivní chápání světa (v našem případě světa ptáků) daného národa. Tato oblast jazyka by měla být právě pro tento fakt lingvo-kulturologicky nosná, na rozdíl od skupiny jednotek, které očividně pramení z jevů okolního světa a nesou tak pramálo z „přidané hodnoty“ folkloru, mentality a fantazie společenství lidí daného území.

Záměrně jsem neexceroval odbornou terminologii různých oborů, byť by se svými názvy do mého tématu nabízely (například *vraní oko*, *ptačí zob*, *havraní stříbro* aj.). Odborná terminologie postrádá expresivitu a vyžaduje výhradní jednoznačnost, což se neslučuje s frazeologií. Taktéž jsem vynechal frazeologismy, které se například jasně netýkaly bezprostředně peří ptačího, nýbrž již peří a brk sloužících k psaní (například *muž pera*).

2.1. Statistická komparace excerpceí

Pro splnění cíle práce jsem z různých slovníků a internetových zdrojů vyexceroval okolo 380 frazeologismů z českého jazyka a z ruštiny přes 390 jednotek, ve kterých figurují názvy ptáků či objektů s ptáky přímo spjatých (viz Přílohu). Zhruba pro sedmdesát vybraných jednotek, se kterými budu pracovat, uvedu i jejich etymologii.

Podarilo se mi vyexcerpovat asi jen o 12 frazeologických jednotek méně z jazyka českého než z jazyka ruského, a to i přesto, že například české internetové databáze tohoto typu nejsou buď zavedené vůbec či nejsou zdaleka tak obsáhlé jako ruské internetové zdroje.

Okolo 110 excerpací z českého jazyka se týká ptáků, kteří jsou tradičně domestikováni, v největší míře tedy kura domácího, jehož slepice, kohout či kuřata figurují v českém jazyce asi v 72 frazeologismech. V ruském jazyce se s kurem domácím setkáváme asi v 55 frazeologismech, avšak celkem je jednotek obsahujících domestikované ptáky v ruštině pouze zhruba o 25 méně než v češtině. V českém jazyce totiž nacházíme i ojedinělé frazeologismy, ve kterých figuruje *hřebínek* či *kurník*, zatímco v ruské frazeologii se tyto objekty neujaly.

Husy a kachny mohou být považovány za domestikované jen částečně, náleží jim nicméně třicet dva frazeologismů v češtině, zato v ruštině o devět méně. Krocán figuruje ve čtyřech českých jednotkách, v ruském jazyce v osmi. V souvislosti s domestikovanými ptáky můžeme zmínit i čtyři jednotky obsahující název holubníku, který se tradičně nacházel v hospodářství člověka. V ruské frazeologii však *holubník* nefiguruje.

Názvy divokých ptáků zauímají největší část frazeologismů. Většinou se jedná o běžné, každodenní ptáky, kteří jsou však, na rozdíl od skupiny domestikovaných ptáků, značně početněji zastoupeni v ruské frazeologii. Například:

	Počet v českém j.	Počet v ruském j.
Vrána	16	26
Vrabc	14	29
Straka	6	18
Slavík	3	11
Havran/krkavec	5	14
Sokol	5	16

Zajímavé je, že holub, jakožto jeden z mála běžných, všudypřítomných ptáků je v ruštině zastoupen pouhými deseti jednotkami, v češtině pak třinácti, plus zmíněnými jednotkami obsahujícími holubník.

V ruské frazeologii je možné nalézt frazeologismy i s druhy, běžnému člověku méně známými, např. kulík či moták; v české databázi je takových příkladů méně, příslušník laické veřejnosti by snad nemusel zaváhat, zda je lelek či střízlík pták, či jiný živočišný druh. Jak v české, tak v ruské frazeologii nalezneme i jednotky, v nichž figurují exotičtí ptáci jako např. pštros – 3 v čes., 2 v rus.; papoušek – 3 v čes., 4 v rus.

V dvaadvaceti českých frazeologismech je pták zmiňován v obecném pojetí, v ruštině je takových jednotek třicet čtyři. Kromě toho, tak jako v mnoha jazycích, i v češtině figuruje Fénix, jakožto zvíře mytické. Okolo pětadesáti frazeologismů se týká objektů či skutečností přímo spjatých s ptáky, konkrétně například křídlo, hnízdo, vejce, peří atp. V ruštině je takových frazeologismů okolo padesáti. Jak bylo zmíněno výše, v češtině nacházíme i kurník, holubník či hřebínek, které v ruštině nikoli, zato jsem v rámci ruských výrazů excerpoval korouhev, neboť byla tradičně zhotovována ve tvaru kohouta.

V ruském jazyce tvoří frazeologismy plynoucí z reality pouze zhruba čtvrtinu nashromážděných jednotek, zatímco subjektivní obraty okolo 42 % z celkového počtu. Více než padesát frazeologismů by mohlo být řazeno na pomezí obou těchto skupin. V českém jazyce je poměrné zastoupení těchto skupin obdobné: 35 % tvoří jednotky reflektující skutečné jevy, okolo 50 % procent tvoří jednotky nemající opodstatnění v přírodě. Ostatních asi 15 % případů lze jen těžko zařadit do jedné ze skupin, anebo by případně mohly spadat do skupin obou.

Než se budu věnovat jednotlivým druhům ptáků a jejich roli v kolektivním chápání okolního světa, provedl jsem další jednoduchou statistiku. Pokusil jsem se zjistit kvantitativní zastoupení frazeologismů, které jsou ryze pozitivní či ryze negativní, tedy případy, kdy je obrat nesporným výrazem kladných či negativních konotací, přičemž je osoba či jev, na který poukazujeme, stavěna do dobrého či špatného světla

prostřednictvím ptáka. Jsem si vědom, že takový přístup není zcela relevantní vzhledem k možnému širokému spektru výkladů u některých jednotek. Nehodlám však jen na tomto výsledku zakládat hluboké vědecké teze, pouze se pokouším problematiku a téma nastínit nejen skrze výklad k užším vybraným částem, ale i prostřednictvím kvantitativních souhrnů z celé databáze. V české databázi frazeologismů jsem našel 34 pozitivních a až 90 negativních, v ruské databázi 33 kladných a 57 záporných výrazů. Ostatní jednotky nejsou s tímto typem klasifikace kompatibilní. Jako příklad ryze pozitivních (opomím zde různé ojedinělé stupně ironie) výrazů uvedu typy jako *zpívat jako slavík*, rus. *петь соловьем*, či *u y курицы сердце есть* či *cukrovat jako hrdlička* atd. Jako nesporně negativní uvedu například *krkavčí matka*, *být ošklivý jako sova*, *наброситься на кого-нибудь как коршун*, *подрезать крылья кому-н.* aj. Vzhledem k těmto výsledkům a množství různých vulgarismů a klení, která se objevovala při excerpci zejména z českého jazyka (více v kapitole 2. 5.), můžou poukazovat na vyšší expresivitu češtiny zejména směrem k negativním emocím (alespoň v takto úzce tematicky vymezené oblasti jazyka).

Nakonec zmíním, že se v excerpovaném materiálu samozřejmě objevily i pranostiky a frazeologismy spojené se střídáním počasí v průběhu roku. V databázi českých jednotek nalezneme jedenáct takových případů, zatímco v ruské pět.

2. 2. Pohled na ptáky skrze slovesnost národa

Ptáci měli na svět člověka odjakživa velký vliv. Jak jsem již uvedl v teoretické části, ptáci vzbuzovali v člověku estetický zájem, byli využíváni k praktickým účelům, tvořili významnou část jídelníčku a především umějí na rozdíl od člověka létat. Všechny tyto faktory, zvláště ty, kterým člověk plně nerozuměl, po celou dobu silně působily na jeho fantazii, a tedy i jazyk. V následujících podkapitolách se pokusím spíše kulturologicky shrnout příklady toho, kterak se nejčastější ptačí druhy otiskly do lidové kultury a slovesnosti obou národů. Jsem si vědom toho, že téma není zdaleka vyčerpávající, neboť by mohlo být tématem celé jiné diplomové práce. Obsáhlost tématu mohou ilustrovat například práce Pavlína Brzákové, která zkoumá Sibiřské národy a jejich nejrůznější animistická náboženství a mytologii, ve kterých bychom ptačí symboliku nalézali v obrovském množství. České prostředí by tak bohaté logicky nebylo, vzhledem ke své geografické rozloze ve srovnání s ruským.

V závěru každé podkapitoly, věnované vybranému ptačímu druhu, porovnám i mezijazykovou ekvivalentnost a početní zastoupení frazeologických jednotek v dané kapitole. Tuto lingvistickou komparaci nebudu provádět pro veškerý excerpovaný materiál, neboť toto není přímým předmětem mé práce a také vzhledem k tomu, že by objem informací na tomto místě pravděpodobně převýšil rozsah diplomové práce.

2. 2. 1. Bájní ptáci

Jak jsem již výše uvedl, dle slov S. Komárka - pro poznání lidské duše a jejího vztahu ke světu jsou ještě o něco důležitější zvířata bájná než skutečná. Bájná a mytická zvířata ještě více svědčí o duchu skupiny lidí, řekněme národa, neboť to, že si jej ve své ideální podobě stvoří a zavede do svého folkloru a do svého světa, je přímým odrazem potřeb a představ ducha národa. Zde se tedy, v rámci úzké výseče frazeologie, setkáváme i s těmito bájnými ptáky.

Jak v mnoha dalších kulturách, tak i v obou porovnávaných jazycích nacházíme Fénixe. Nejstarší analogie Fénixe pochází z Egypta, jako pták Bennu, v různých formách poté pronikl až do Číny a samozřejmě do Evropy (Любкер 2001). V české frazeologii

nacházíme Fénixe pouze v tradiční formě *vstát z popela jako Fénix*, ruský jazyk zná ještě dva frazeologismy, a sice *когда феникс садится на насест – он делает это хуже, чем курица* a *птице феникс нет дела до комаров*. Zajímavý je významový odstín těchto dvou jednotek, kde ruština poukazuje na povýšenost Fénixe, do jaké míry tak činíme ze závisti k jeho „nesmrtelnosti“, musíme nechat na svých subjektivních pocitech.

V obou kulturách dále nacházíme *Ptáka ohniváka*, rus. *Жар-птица*, který se vyskytoval zejména ve slovanské mytologii, a nakonec pronikl i do dalších kultur - ang. *firebird*, něm. *Feuervogel*. *Жар-птица* na ruském území fungovala jako analogie Fénixe a jako ztělesnění ohně a Slunce. Z mnoha knižních ilustrací si můžeme povšimnout jisté podobnosti s pávem (velikost, zdobný ocas), byť bývá popisován s peřím z oslňujících plamenů. Tento pták inspiroval mnoho umělců a jejich děl, ať se už jedná o ruské pohádky (například *Иван Царевич и Серый Волк*, *Конёк-Горбунок*, *Жар-птица* a *Василиса-царевна*) či české (například od K. J. Erbena, kde Ohnivák vystupuje jako zloděj zlatých jablek, kterými se tradičně živí) anebo o mnohé filmové adaptace anebo o známý balet I. F. Stravinského. (<http://govorra.ru/zhar-ptica>; Мелетинский, 1991)

Ve slovanské mytologii se také vyskytuje *Papog*, pol. *Raróg*, čes. *rarach*. Někdy bývá uváděn jako analogie *ptáka Ohniváka*, i *Papog* byl tedy spojován s ohněm a dokonce i s vichřicí a silným větrem. Česká pověra tvrdí, že se *Rarach* může vylihnout z vajec, která zahříváme devět dnů a devět nocí na peci. Avšak v některých kulturách, například v české, později téměř vymizela spojitost této postavy s ptákem a bývá vyobrazován prostě jako čertík. Avšak původně existovala skutečně spojitost s rarochem, tedy podrodem sokolovitých ptáků, kterému v češtině a polštině tento název (pravděpodobně orientálního původu) zůstal dodnes. Tehdy se věřilo, že se do podoby těchto ptáků vtěluje démon či některá božstva. (http://www.rozhlas.cz/regina/slova/_zprava/130709)

Pro ruské prostředí jsou dále typičtí *Финист*, neboli *Сокол Ясный*, *Сурин* a *Куйгорож*. *Финист* vystupuje v ruských pohádkách jako dobrý mládenec či princ, který se může přetělovat do sokolího brka či do sokola samotného. Variant těchto

pohádek je povícero, i sám A. N. Afanasjev uvádí ve svém sborníku Národních ruských pohádek dvě verze pohádky.

Сирин byl rajský pták s hlavou děvčete objevující se ve staroruských legendách, často po boku jiného mytického ptáka, *Алконоста*. Tyto postavy mohou mít původ v antických mýtech o Sirénách či Harpyjích, čemuž by napovídala homonymická příbuznost *Siréna* – *Sirin* a samozřejmě i kombinace ptačího a ženského těla. Ve svých písních tato stvoření zmiňují i Vladimir Vysockij a Boris Grebenščikov. Kromě toho je známým faktem, že Vladimir Nabokov publikoval některá svá díla pod pseudonymem *Sirin*. (Власов 2008)

Куйгорож se objevuje v mytologii Čuvačů a národa Mokša. Není známo, zda má podobu zvířecí či lidskou, v každém případě se líhne z vejce kohouta, které snese sedmý rok svého života. V jazyce národa Mokša je jeho jméno složeno ze slov *куй* — *had* a *корож* — *sova* Toto stvoření pak dle legendy prosí o práci a všechnu, která je mu hospodářem zadána, plní, kromě toho nosí domů peníze. O pracovitém člověku se pak říkalo, že *pracuje jako Kujgaraš*. (Ахметьянов 1981)

Na závěr kapitoly uvedu ještě jedno bájně zvíře slovanských národů. Původně se mu říkalo *Zmek* či *Zmok*, který mohl mít podobu černého kuřete či hada, který hospodáři přinášel peníze a obilí, výměnou za jeho duši. Jak se postupně zapomínalo na tyto bájeslovné bytosti, lidé si pravděpodobně spojili jméno *Zmok* s kořenem slova *zmoknout* (byť se vědci domnívají, že je příbuzné spíše se slovem *smýkat se*) a to pravděpodobně dalo za vznik výrazům *jako zmoklé kuře/slepice/káně* (http://www.rozhlas.cz/strednicechy/slova/_zprava/zmogle-kure--124825).

V české a ruské frazeologii tedy nacházíme jeden úplný ekvivalent, spojený s Fénixem (*rovstat z popela jako Fénix*, rus. *воскреснуть из пепла как Феникс*), a dvě bezekvivalentní jednotky na ruské straně zmíněné výše. Pro zmíněné výrazy *jako zmoklé kuře/slepice/káně* v ruském jazyce existuje částečný ekvivalent *как мокрая курица*.

2. 2. 2. *Kur domácí*

Ze statistiky v kapitole 2. 1. jasně vidíme rozdíl v kvantitativním zastoupení (u různých druhů větší či menší) ptáků zdomácnělých a ptáků divokých mezi oběma jazyky. V češtině je zcela jasně kladen větší důraz na domestikované ptáky, zato v ruštině převládají divoké druhy. Důvod může být zeměpisný, tedy že Rusko bylo vždy neporovnatelně větším územím, nabízejícím mnohem rozmanitější biotopy a tedy i živočišné druhy. Území Ruska byla také po delší dobu divočejší, v tom smyslu, že byla méně zasažena lidskou civilizací a vývoj zemědělství a industrializace na těchto územích probíhal se zpožděním a mnohem pomaleji než ve střední Evropě. Zde, ve střední Evropě, byla hospodářská činnost a s ní související obchod mnohem intenzivnější. Navíc tu tradičně probíhalo i šlechtění plemen (existují dokonce ryze česká plemena kura). (Adamík, 2013: *ústní sdělení*)

Přestože tedy v českém jazyce celkový počet jednotek s domestikovanými ptáky značně převyšuje tuto skupinu v jazyce ruském – kohout je v ruském jazyce zastoupen početněji. Kromě jeho barvy a spojitosti s požáry, kterým se věnuji níže, v kapitole 2.4., byl kohout odjakživa v mnohých kulturách spjatý se Sluncem, s východem slunce, tedy s počítáním času, se střídáním dne a noci (výrazy *až kohout zakokrhá* či *вставать/ложиться с петухами, третьи петухи пели*). V ruských krajích, které byly méně či pomaleji christianizovány, byl kohout často obětním artiklem při pohanských rituálech, byl například upalován či i pohřbíván zaživa. Pozůstatky těchto symbolistních chápání života, smrti a případného znovuzrození můžeme spatřovat například v pohádce *Петух и жерновцы*.

Do frazeologie obou jazyků se také promítla přirozená bojovnost kohoutů (*bojovný jako kohout, jako dva kohouti na jednom smetišti* aj.). V ruské pohádce *Заюшкина избушка* je kohout jediný, kdo se dokáže postavit lišce, zatímco pes, medvěd i býk selhali. V českých krajích známe paradoxně naopak i pohádku, kde kohout leží bezbranný, dusící se, odkázaný na pomoc slepičky. V ruských pohádkách nakonec kohout často disponoval schopností zahánět zlé síly svým křikem, pročez jsem excerpoval i výraz *вертеться как флюгер*, čes. korouhev, která byla tradičně ve tvaru kohouta jako pozůstatek této pověry. (<http://www.ru-skazki.ru/notes-2010-11-19.html>)

Nakonec uvedu skupinu výrazů *brát někoho pod ochranná křídla*, rus. *быть/взять/держат под крыло*, které neoznačují doslova konkrétní druh ptáka, ale můžeme se na základě blízkosti slepice člověku a toho, že toto chování je pro slepici dodnes v našich očích typické, domnívat, že se implicitně jedná především o slepice, byť se takto chová více druhů ptáků.

Kur obecně převažuje v českém jazyce, jak již bylo zmíněno (poměrem zhruba 72 ku 55). V češtině vystupuje kromě názvů ptáků samotných i slovo *kurník*, ve dvou bezekvivalentních případech, ruština za to zná výraz se slovem *korouhev* (důvod, proč ji začleňuji do tohoto tématu, jsem objasnil v kapitole 2. 1.) – *вертеться как флюгер*, kterému by odpovídal například relativní ekvivalent (avšak s jiným ptačím druhem) *vrtět se jak holub na báni*. V rámci tohoto ptačího druhu se setkáme pouze se dvěma absolutními ekvivalenty (*сидеть как наседка на яйцах* – *sedět jako kvočna na vejcích*; *куриный мозг* – *slepíčí mozek*), dále s devíti částečnými ekvivalenty (například *курицы не обидит* – *neublíží ani kuřeti*; *ложиться с петухами* – *chodit spát se slepicemi*; *голодной курице снится просо* – *hladové slepici o prosu se snívá* – k tomu navíc analog *лиса и во сне кур считает*), třemi relativními ekvivalenty (například *красный петух* – *posadit někomu na střechu červeného kohouta*) a na závěr nalezneme sedm frazeologických analogů (například *дрожать как наседка над цыплятами* – *hlídat něco jako kvočna kuřata* či *курица от себя гребет, а кто-л. к себе прегребаем* – *každá slípka nehrabe od sebe, ale i pod sebe*).

2. 2. 3. Krkavcovití

Ptáci z čeledi krkavcovitých, tedy nejčastěji vrány, havrani, kavky, straky či krkavci, nesou v nejrůznějších kulturách obvykle spíše mystické, pokud ne negativní konotace (*каркать*, tedy zvěstovat neúspěch (Квеселевич 2003: 321), *krkavčí matka*, *vrána vráně oči nevyklove* nebo *havrani* ve smyslu pohřební služby atd.). Tito ptáci byli často spojování s magií a tajemnem. To může být způsobeno jejich vysokou inteligencí, tím, že jsou někdy schopni napodobovat lidskou řeč, a nakonec i jejich ponurým vzhledem a tím, jak výrazní pro lidské oko jsou v ponurých obdobích podzimu a zimy, kdy ve velkých hejnech posedávají na opadaných stromech a rozblácené půdě.

Vrána byla americkými indiány považována za průvodce světem mrtvých a tento mýtus se promítl až do současné kultury. Můžeme vzpomenout například legendární komiks *Vrána* od Jamese O'Barra, jeho stejnojmennou zfilmovanou podobu anebo postavy z pohádek. Čarodějům v pohádkách často pomáhali tito ptáci anebo se do nich přímo převtělovali, z českých uveďme například *Rumburaka z Arabely*, čaroděje z pohádky *Jak si zasloužit princeznu* a jiné čerty a skřety, kteří se mohli do ptáků vtělit. V pohádce *Sedmero krkavců* se v krkavce přeměnili i postavy stížené kletbou. Výjimku nalezeneme například v ruské pohádce *Иван-царевич и Серый волк*, kde je krkavec dokonce v roli zachránce (<http://www.ru-skazki.ru/notes-2010-11-19&p2.html>).

Zmíněným krkavcům se v raném křesťanství mělo za zlé, že neinformovali Noa o konci potopy (na druhou stranu v severských legendách jsou tito ptáci informátory boha Odina). Věřilo se také, že krkavci nepečují o své mláďata (*krkavčí matka* či i *být krkavec* ve smyslu být lakotný), což je další „folklorní lež“ (která má také svou výjimku – v Japonsku krkavec symbolizuje rodinnou lásku). I ukrajinská pověst přenáší trest za lidský hřích na ptáky, když tvrdí, že dříve měli havrani a krkavci barevné peří, ale po prvotním hříchu Adama a Evy zčernali a začali se živit mršinami. (<http://ladyrovena.blog.cz/1002/havran-krkavec-vrana>)

Téměř výhradně negativně se nahlíží na straky. Straky ve frazeologii vystupují jako zlodějky (*сорока-воровка, krade jak straka*), jako klevetnice (*сорока на хвосте принесла; Сорока скажет вороне, ворона – борову, а боров – всему городу*), jako zvědavá a užvaněná stvoření (*звѣдавы́й как straka, Всякая сорока от своего языка погибает, затвердила сорока Якова nebo Сорока сама сказывает, где гнездо свила, трещать как сорока*). Straka je velice inteligentní pták a je přitahována lesklými či v přírodě jinak neobvyklými předměty. Tato zvláštnost se však týká až už více či méně všech ptáků z čeledi krkavcovitých. Zcela přesně se neví proč, ale obvykle se toto chování vysvětluje tak, že lesklými předměty láká partnera, ukazujíc tím, že je natolik silným jedincem, že je schopna si sehnat potravu a kromě toho i sbírat předměty v důsledku nepotřebné (Adamík 2010: *ústní sdělení*). Pro zajímavost zmíním, že v německém jazyce tuto roli zloděje skutečně nesou havrani namísto strak (něm. *stehlen*

wie die Raben). Na základě tohoto povědomí o strakách není s podivem, že se v moderní české publicistice zabydlel výraz *modré straky*, jehož původ nalézáme ve článku Davida Ratha, kritizujícím Občanskou demokratickou stranu, která nese ve svém znaku modrou siluetu ptáka (<http://blog.aktualne.centrum.cz/blogy/david-rath.php?itemid=14383>).

V moderním českém jazykovém folkloru se můžeme také setkat s výrazem *sojka práskačka*, který má pravděpodobně svůj původ v satirickém ztvárnění pohádky o Krakonošovi, jehož informátorem sojka byla. (<http://youtu.be/3DYjZr9G2z0>; Reif 2006: 575)

Skupina krkavcovitých ptáků celkově převažuje v ruské frazeologii, celkovým počtem 61 jednotek ku 33 jednotkám v českém jazyce. Mezi oběma jazyky nalézáme pouze pět úplných ekvivalentů (například *mířil na vránu, a trefil krávu* – *метил в ворону, попал в корову*; *každá straka od svého jazyka hýne* – *всякая сорока от своего языка погибает* nebo *krákat jako vrána* – *каркать как ворона*), dále nalézáme pouze pět částečných ekvivalentů (*černý jako havran* – *черный как ворон*; *nevysedí vrána slavíka* – *от ворона не родится сокол*; *štěbetat jako sojky* – *галдеть как галки*). Relativní ekvivalent mohu zmínit pouze jeden, a sice *krade jako straka* – *сорока-воровка*. Jako příklad frazeologických analogů zde uvedu výrazy *tam se už vrány otázejí* – *куда ворон костей не заносил* či *vrána k vráně sedá* – *ворон ворону глаз не выклюет*. Zbylé jednotky zůstávají v rámci tohoto ptačího druhu bezekvivalentní (například *bez xvosta u ворона не красна*; *ворон мудрый, а сидит на отбросах*; *kravčí matka* či *přiletěla k nim vrána*). V českém jazyce známe tři jednotky zmiňující sojku a dvě zmiňující havrana, zatímco ruské frazeologii sojku, ani havrana nenalezneme. V češtině naopak v žádné jednotce nefiguruje kavka.

2. 2. 4. Orel, sokol

Někteří dravci se v ruském i českém jazyce těší značné úctě. Jedná se zejména o orla (přezdívaného *král ptactva*), pro jeho majestátný vzhled (*гордый орел*) a úctyhodnou velikost, a sokola pro jeho rychlost při lovu (*быстрый/рычлý jako sokol, лететь соколом*) a dokonalý zrak (o zraku dále v kapitole 2. 4. 6.).

Orel byl odjakživa velmi často zneužívaným symbolem na bezpočtu erbů šlechtických rodů, státních symbolů, znaků měst atd. od Byzantské říše, přes Řím, kde byl orel ztělesněním boha Jupitera, dále přes Rakousko a Německo, nakonec nevyjímaje ruské ani české reálie – na Českém státním znaku figurují orlice rovnou dvě, na státním znaku Ruska můžeme nalézt orla s dvěma hlavami a třemi korunami. Je zajímavé, že motiv dvouhlavého orla se objevoval již před naším letopočtem na babylonských kobercích, kdy se dvě hlavy vyobrazovaly pouze pro jednodušší vytvoření oboustranného vzoru. Tyto státní symboly se zobrazují i na mince, z čehož v českém prostředí vznikly výrazy *panna nebo orel? a nemít ani vorla*.

Kromě toho, že se orel stal významným heraldickým symbolem, sokol se zatím stal v českých zemích symbolem tělovýchovy. Název *Sokol* dostala Pražská jednota tělocvičná v roce 1862 na popud Emanuela Tonnera, na přelomu 19. a 20. století byla založena i méně známá tělovýchovná jednota *Orel*. Zatímco orloven a poboček Orla nalezneme po republice málo, sokolovny fungují dodnes i na malých vesnicích.

Orel figuruje v devíti českých jednotkách, a pouze ve čtyřech ruských. Sokol zato převažuje v ruských výrazech, nalezneme jej v 16 ruských, a pouze v pěti českých. V případě orla neexistuje mezi oběma jazyky ekvivalentů (například výraz *učit orla létat* nalézá svůj relativní ekvivalent pouze s jiným ptačím druhem – *яйца курицы не учат*). U sokola mohu zmínit jeden relativní ekvivalent *od pohledu sokol, a od hlasu vrána* – *наряд соколий, походка воронья*; a nakonec dva frazeologické analogy *rychlý jako sokol* – *лететь соколом*; *sova sokola nevysedí* – *сова хоть бы под небеса летала, а все соколом не будет*.

2. 2. 5. Sovy

Sovy zákonitě odjakživa musely lidskou fantazii fascinovat, ať už svým éterickým vzhledem, svým zdánlivým klidem a hloubkou nebo tím, že žijí především v noci. Jejich vzhled, jakožto nepovrchnější faktor se do obou jazyků otiskl výrazy typu *být ošklivý jako sova, koukat jako výr, oči jako výr, mhouřit oči jako sova*, a podobně tak

v ruském jazyce – *совиные глаза, смотреть/сидеть как сыч, глядеть как сова* atp. Od výra český jazyk dokonce utvořil sloveso *vejrat* (viz kapitolu 2. 3.).

Zmíněný sýček si v mnoha jazycích vysloužil spíše negativní postavení. Ruština ani čeština nejsou výjimkou. Přísloví *Сыч хозяина выживает* a sloveso *сýčkovat*, která pramení z pověr, že sýčkovo houkání zvěstuje smrt, vznikly nejen kvůli tomu, že sýčkův výraz se člověku zdá zamračený a zlý (viz příklady výrazů výše), ale i kvůli tomu, že všechno, co se týká noci a tmy, člověku vždy připadalo tajemné, tedy i noční ptáci. Pravděpodobná je i varianta, že sýček houkal v blízkosti lidských obydlí, neboť tam nacházel dost hmyzu, přilákaného světlem. Když se pak u zemřelých v minulosti na noc rozsvěcela svíčka, houkání bylo o to děsivější (www.zayferus.cz/fotogalerie-zayferus-nasi-dravci-nepouzivame-cizi-fotografie/36-sycek-obecny-dravci-zayferus).

Na sovy se však ne vždy nahlíželo tak záporně. Pokud odhlédneme např. od sovy z pohádky *Ежик в тумане*, která působila spíše přihloupě – od antických dob platila sova za symbol moudrosti. Athény zdobil přívlastek *glaukópis* (řec. *glaux* znamená sova) a sova byla často vyobrazována na mincích a znacích měst. Z těchto reálií vzniklo přísloví *nosit sovy do atén*, jakožto dělat něco úplně zbytečně, vzhledem k tomu, že Athény měly sov požehnaně (Kovářová 2000). Příkladem dobré a moudré sovy může být sova ve filmové české verzi pohádky o Popelce.

Na závěr kapitoly zmíním fakt dokládající, že nejen lidská mysl produkuje iracionální soudy. Když byla řeč o výrovi, je podivuhodné, že v ptačí říši je to pták obzvláště nenáviděný, mnohem více nežli jiné druhy predátorů. Zoologové tuto nevráživost přisuzují jednoduše tomu, že ostatní ptáci jsou si vědomi dravosti výra a zároveň jeho nízké agility ve dne, a proto na něj preventivně útočí (zatímco na ostatní sovy zdaleka ne v takové míře). Vědci (a bohužel i pytláci) tohoto jevu využívají dokonce tak, že výra živého, či jeho atrapu používají jako návnadu pro odchyt ptáků. (Adamík 2010: *ústní sdělení*)

Sovy jsou zastoupeny početněji v českém jazyce, v poměru třináct ku devíti. Mezi ruskými frazeologismy nenalezneme výra, zatímco v češtině vystupuje pětkrát.

V případě sovy v obecném pojetí a sýčka nenalezneme žádný úplný ekvivalent, pouze částečné (*глядит как сова – koukat jako sůva/výr; совиные глаза – oči jako výr*). Ostatní jednotky se překvapivě nescházejí ani formou, ani sémantikou. *Бýt zlověstný jako sýček* by mohl být relativním ekvivalentem pro označení *зловещный ворон*.

2. 2. 6. Holub, hrdlička

Holub v obou jazycích figuruje ve velkém množství obrátů ryze pozitivně a bezelstně. Známe obraty *кроткий, чистый, простодушный, наивный, безобидный, невинный как голубь*, v češtině pak *holubičí povaha* či *zamilovaně vrkat jako holub* a nejsignifikantnější obrat, ukazující kladný postoj lidské fantasmie k holubům, je *голубь мира*, čes. *holubice míru*. V antických dobách lidé věřili, že holubi hnízdí ve skalách u pramenů řek a potoků, pod ochranou bohů. Bůh války Mars se podle jiného mýtu dokonce nechal přesvědčit holubicí hnízdící v jeho přilbě, aby odložil válku, neboť bez přilby bojovat nemohl (Дмитриев 1984: 16). *Holubice míru* má svůj původ v bibli, kde holubice přinesla Noemovi zprávu o objevení země. Nakonec se pak holub s větévkou v zobáku stal logem pro první Světový sjezd obránců míru. Toto logo vytvořil Pablo Picasso (Бирих, Мокиенко, Степанова 1998: 127). Holub navíc často bývá v křesťanských reáliích symbolem či ztělesněním Ducha svatého, o čemž svědčí jeho časté zobrazování v tomto kontextu či i název knihy *Голубиная книга*, byť se někteří odborníci domnívají, že tento název vznikl od slova *глубина* a ne od *holuba* (Топоров 2006: 225). Někteří odborníci spatřují paralelu s křesťanstvím i v pohádkách o *Popelce*, rus. *Золушка*, kde holubi, jakožto vtělení Ducha svatého, pomáhají dívce za její dobrotu a pracovitost (<http://www.ru-skazki.ru/notes-2010-11-19.html>).

Všechny tyto představy o holubech vznikly nejspíše na základě jejich nekonfliktního vzhledu a chování – většinou jsou světlých barev, nejsou příliš plaší a páry těchto ptáků se k sobě chovají na první pohled láskyplně. Holubi občas mohou být z neznalosti zaměňováni s hrdličkami, u kterých jsou tyto znaky zastoupeny ještě silněji (*žít jako dvě hrdličky, cukrovat jako hrdlička*) - vzpomeňme například i K. H. Máchu: „hrdliččin zval ku lásce hlas“. Ruská frazeologie hrdličku nezná kvůli tomu, že ruská území začala hrdlička kolonizovat teprve nedávno, v průběhu dvacátého století.

O pozitivním vnímání holuba svědčí i hypokoristické výrazy *голуба* a *голубчик*, čes. *hrdličky*, či *holoubci* (Квеселевич 2003: 141), avšak mýlili bychom se, pokud bychom tento pohled na holuby úplně generalizovali. Opomíjeli bychom totiž například žargonní výrazy *голубчик* (narušitel vězeňského režimu) a *голубок* (pasivní homosexuál) v ruském jazyce. V českém jazyce tyto žargonismy neznáme, zato užíváme několik frazeologismů, zmiňujících holubník, přičemž přenesený smysl všech těchto výrazů vyjadřuje nepořádek, neuspořádané a neorganizované prostředí (*vyletět odněkud jako holub z holubníka*, *dělat si z něčeho holubník*, *chodit někam jak do holubníku*, *bordel jak v holubníku*). Pokud už je řeč o holubníku, stojí za zmínku, že se stal vzorem pro slovo *kolumbárium* (holub se latinsky nazývá *columba*), tedy stavbu pro masové ukládání uren, neboť starověké holubníky byly stavěny podobně jako později tyto pietní stavby.

Nakonec stojí za to uvést ještě velice oblíbený a rozšířený výraz *vybírat si holuby z nosu*, bohužel se mi nepodařilo zjistit původ tohoto označení, mohu pouze skromně hypotetizovat, zda existuje spojitost mezi čištěním lidského nosu a ozobím holuba, které je často výrazné, u některých plemen vypadá až deformovaně.

Holub je početněji zastoupen v českém jazyce (dvacet ku deseti), neboť se k němu váží navíc čtyři jednotky, v nichž je zmiňován holubník, a tři přirovnání k hrdličkám, které se v ruštině nevyskytují vůbec. Úplnou ekvivalenci splňují například jednotky *vrkat jako holoubci* – *ворковать как голубки* (k tomu částečný ekvivalent *cukrovat jako hrdličky*). U označení *holubice míru* – *голубь мира* je očividně zaměněno pouze pohlaví ptáka. Výraz *holubičí povaha* může být analogem přirovnání *кроткийй йак голубь* (úplným ekvivalentem *krotký jako holub*). Pro pořekadlo *Bud' opatrný jako had, a prostý jako holubice* nacházíme relativní ekvivalent *мудрыйй как змея и кроткийй как голубь*.

2. 2. 7. Husa, labuť, kachna

V ruských pohádkách vystupují jako hrdinové i husy, zatímco v českých pohádkách téměř vůbec. V pohádce *Иван меньшой – разумом большой* vystupuje husa jako tanečník a v pohádce *Диво дивное, чудо чудное* ji byla dokonce přisouzena stejná

schopnost vstát ze svého popela jako Fénixovi. V českých reáliích si dokážeme hůře představit tyto ptáky v negativní roli, avšak v některých ruských pohádkách je tak pohlíženo dokonce i na labutě či husy. V pohádce *Гуси-лебеди* tito ptáci kradou děti a nosí neštěstí a v pohádce *Терешечка* hejno těchto ptáků ignoruje prosby hlavního hrdiny o pomoc.

Už jen z ustálených výrazů můžeme vidět, že zejména v české frazeologii platí husa a kachna za symbol hojnosti (kromě jiného) a jsou do velké míry spojovány s jídlem, zvláště pak svátečním. Logicky to vyplývá ze sezonního hospodaření s dobytkem, z toho, že maso, natož husa či kachna nebyly každodenním jídlem. Populární bylo násilně vykrmovat tyto ptáky šiškami pýchovanými do krku, zatímco byly do porážky drženy bez pohybu. O těchto zvyklostech nám svědčí výrazy jako například *žít si jako husa na krmníku*, *mít se jako husa o Martině*, *husa v troubě – host za dveřmi*, *nedělní kachna* či rčení *Kdo se chce míti na den dobře, nech sobě hus zabije, kdo na týden, nech vepře zařeže*.

V ruštině i češtině známe obrat *sjede to z něho jako z husy voda*, rus. *как с гуся вода*, které vznikly na základě známé schopnosti ptáků impregnovat své peří vůči vodě. V češtině jej známe pouze v jedné formě, zatímco například V. Dal ve svém výkladovém slovníku uvádí několik dalších takových pořekadel v ruštině: *С нас беда, как с гуся вода!*, *Лейся беда, как с гуся вода!*, *С гуся вода, а с меня молодца небылые слова*, *Что с гуся вода, небылые слова*. V ruském jazyce byl tento frazeologismus daleko užívanější a kdysi fungoval jako součást zaříkávadla při vyhánění nemoci z těla nemocného dítěte omýváním vodou. Nyní znamená, že je někdo k něčemu lhostejný, či že něco na někoho nepůsobí (Бирих, Мокиенко, Степанова 1998: 142).

Když už byla řeč o labutích, je zajímavé, že se v obou jazycích uchytil mýtus v podobě *labutí písně*, v ruštině pak *умирающий лебедь* a *лебединая песня*, označující poslední erupci talentu, poslední a často nejvýraznější dílo. Avšak to, že labuť krásně zpívá a že vydává zvuky pouze těsně před smrtí, je pouhý mýtus, který se objevil již v antických dobách, a to u Eischyla. Mýtus byl vyvrácen ještě za antických dob Pliniem st. V angličtině má dokonce labuť velká druhové jméno *mute* – nemá. Pravdou však je, že

labuť zvuky vydává, a sice v průběhu celého svého života, a kromě toho ne příliš libozvučné (Hovorka 2011: 23). Čeština kromě toho přijala do svého jazyka alias Williama Shakespeara – *labuť avonská* (Matus 1994: 121), kterou v ruském jazyce nenajdeme. A čeština naopak nespojuje s labutí výraz pro *vypít se z podoby*, rus. *допится до лебедей*. Nepodařilo se mi bohužel zjistit etymologii tohoto rčení.

Oba jazyky také převzaly výraz *ošklivé káčátko*, rus. *гадкий утенок* z *Pohádky o ošklivém káčátku* od H. Ch. Andersena. Zdomácnění tohoto výrazu musíme připisovat pouze popularitě zmíněné pohádky, neboť u labutě nebyl nikdy pozorován případ hnízdního parazitismu (tak jako u například kukačky).

Kachna jakožto živý pták má pramálo společného také s výrazem *novinářská kachna/pustit kachnu*, rus. *газетная утка*, který je zažitý v mnoha jazycích. Výraz vznikl pravděpodobně tak, že jeden belgický humorista chtěl poukázat na lehkověrnost veřejnosti tím, že zveřejnil absurdní článek o novém způsobu lovu kachen (Бирих, Мокиенко, Степанова 1998: 589). Kromě této teorie je nutno zmínit i fonetickou spojitost staré latinské a anglické publicistické zkratky *N. T.* (lat. *non testatum*, angl. *not testified*, čes. *neověřeno*), která je v němčině vyslovována [en te], tedy stejně jako něm. *die Ente* – kachna (http://www.zeit.de/2002/52/stimmmts_zeitungsente). Nakonec uveďme výraz *хромая утка*, ang. *lame duck*, který má svůj původ v amerických politických reáliích a promítl se i do ruské frazeologie, ale do české nikoli. Tento výraz označuje presidenta, který opouští svůj post, či politika, který již není opakovaně zvolen do funkce (<http://www.merriam-webster.com/dictionary/lame+duck>). Ruský jazyk užívá názvu kachny ještě v jednom případě v podobných sférách. Pro tajného agenta či informátora užívá výrazu *подсадная утка* (méně často *кукушка*). Čeština si pro podobný objekt, policejní vábničku, zvolila též název ptáka, konkrétně volavku, avšak ne pro společný kořen se slovesem *volat*, ale pro její krk, který zkroucený připomíná vole (http://www.rozhlas.cz/strednicechy/slova/_zprava/volavka--123045).

S husou je možné se setkat ve 23 českých jednotkách a v 15 ruských. Mezi nimi nacházíme dva úplné ekvivalenty (*husí kůže* – *гусиная кожа*; *my jsme spolu husy nepáslí* – *мы с вами гусей в месте не пасли*), dále čtyři částečné ekvivalenty (*jít jako*

husy/husím pochodem – идти/запрягать гуськом; koukat (na něco) jako husa do flašky – глядеть как гусь на зарево; sjede to po něm jako voda po huse – как с гусья вода). Labuť je v ruském jazyce zastoupena deseti výrazy, v českém pěti, z nichž mohu uvést dva úplné ekvivalenty (*labutí šíje – лебединая шея; labutí píseň – лебединая песня*), ostatní jednotky jsou bezekvivalentní (například *labuť avonská* či *ne vse to lebedь, что над водой торчит*). Výše jsem uvedl, že domestikovaní ptáci obecně kvantitativně převládají v českém jazyce, výjimkou je kachna, jejíž počet v ruštině převyšuje český jazyk o dvě jednotky, neboť mezi kachny můžeme počítat i dva případy, v nichž v ruštině vystupuje čírka a hohol. V každém případě zde nacházíme dva úplně ekvivalenty (*novinářská kachna/pustit kachnu – газетная утка/запустить утку; ošklivé káčátko – задкий утенок*) a dále dva ekvivalenty částečné (*chodit/kolébat se jako kachna – ходить гоголем, těmto jednotkám je navíc spřízněný analog chodit jako namrdaný kačer*).

2. 2. 8. Kukačka

Poměrně široce známý je i životní styl kukačky, který se zákonitě promítnul do ruské i české frazeologie. Kukačka je totiž proslulá tzv. pravým hnízdním parasitismem, což znamená, že kukačka klade svá vejce do cizích hnízd a potomek kukačky pak navíc ostatní mláďata z hnízda vystrká a je nakonec vykrmen hostitelským párem jiného druhu. Z ruštiny uveďme například *метаться как кукушка в гнезде, на кукушкиных яйцах цыплят не выведешь* či *как кукушка по чужим гнездам витать*, který znamená neplnit své rodičovské povinnosti, či povinnosti spojené s bydlením (Козлова 2001: 42) a dále trefné označení *кукушка* pro konspirační byt (Квеселевич 2003: 374) a další obrat *жить как кукушка* pro zhýralé žití (Козлова 2001: 39). V ruském jazyce se toto chování odráží v šesti z devíti jednotek, v češtině známe dva, oba odvislé od jejího chování (*nasadit někomu do hnízda kukaččí vejce, kukaččí mládě*).

V ruském jazyce je kukačka i zapomnětlivá (*беспамятлив как кукушка*). Přirovnání možná vzniklo tak, že lidé komentovali popsany životní styl kukačky tím, že „si kukačka už ani nevzpomene, ve kterém hnízdě zapomněla vajíčko“. Aby byl záporný pohled na kukačku v našich kulturách zpečetěn, jako poslední příklad uvádím výraz *менять кукушку на ястреба*, který znamená dělat špatné ještě horším. Lidé si fakt, že

jeden ptačí druh v určité roční období zmizí, a objeví se zato jiný, v minulosti vysvětlovali tím, že se kukačka prostě sezónně přeměňuje na jestřába. O to negativnější odstín tento mýtus měl, že *кукушка* v minulosti označovala zlověstného člověka a jestřáb v mytologii figuroval jako schránka pro zlou duši. Kromě zmíněného bylo v minulosti slovo *кукушка* označením pro hrubé slovo nebo výraz, z čehož vzešel obrat *за кукушку бьют в макушку*, který původně neměl nic společného s kukačkou. Význam frazeologismu je takový, že za hrubost či nevhodnost v rozhovoru přijde trest. (Бирих, Мокиенко, Степанова 1998: 321)

V případě kukačky nacházíme pouze jeden frazeologický analog (*как кукушка, по чужим гнездам вивает – nasadit někomu do hnízda kukaččí vejce*). V českém jazyce jinak chybějí ekvivalenty pro zhruba osm jiných ruských frazeologismů, vzhledem k tomu, že kukačka vystupuje v devíti ruských, ale pouze ve dvou českých jednotkách. Pro výraz *на кукушкиных яйцах цыплят не выведешь* mohu uvést pouze český analog s jiným ptačím druhem, který spadá do početnější skupiny sémanticky příbuzných frazeologismů typu *slepice orla nevysedí*.

2. 3. Nejčastější lidské vlastnosti obsažené v přenesených významech jednotek

2. 3. 1. Barva

Velmi časté a sémanticky pochopitelné jsou jednotky odrážející barvu a velikost ptáka. V ruštině i češtině nalezneme analogické varianty jako například *černý jako havran* – *черный как ворон*, *havraní vlasy*, *strakatý jako papoušek* (případně *vypadat jako strakaroud*) – *пестрый как попугай* anebo často používaný výraz *bílá vrána* – *белая ворона*, kterou nalezneme i v jiných než slovanských jazycích. *Bílá vrána* inverzí reálné skutečnosti vyjadřuje, že označovaný jev je vzácný tak jako albinismus v přírodě. Tento obrat použil pravděpodobně jako první římský spisovatel Juvenalis (Бирих, Мокиенко, Степанова 1998: 99). Pokud porovnáme stylistický odstín tohoto frazeologismu v různých jazycích - německý obrat *ein weißer Rabe* se s českou a ruskou *bílou vránou* neshoduje nejen biologicky (*der Rabe* je krkavec), ale i stylisticky, neboť zatímco v ruštině má spíše negativní nádech, v češtině neutrální a v němčině ryze kladný, že je někdo o mnoho lepší než lidé okolo (Мокиенко, Степанова, Малински 1995: 27).

Přirovnávání k černé barvě vran také v češtině dalo za vznik výrazu *vrané koně*, potažmo označení *vraník*, které pravděpodobně mají stejný etymologický kořen, jako vrána i havran, označující černou barvu. Kvůli této příbuznosti může dojít k záměně kořene v ruském výrazu *прокатить на вороных*. Výraz tedy není odvozen od slova *ворона*, nýbrž od *вороной конь*, který symbolizoval neúspěch při volbách v 19. stol., kdy se hlasovalo pomocí bílé barvy pro a černé barvy proti. (Бирих, Мокиенко, Степанова 1998: 99)

Další výrazná barva ptáků, jíž se týkají frazeologismy, je nepochybně červená. I v lidské historii měla tato barva velký význam, symbolizovala vznešenost a nesla ji roucha vysokých hodnostářů, dále pak symbolizovala vášeň či lásku, ale také krev a vztek. Zajímavý může být odlišný kořen u názvu této barvy v ruštině a češtině. Kdysi se látky obarvovaly druhem červa, červcem nachovým, a byly proto v češtině (ale třeba i v polštině) *červené*. V ruském jazyce zůstal kořen *-kras-*, který je společný pro slova *krásný* i *červený*. (Vaňková, 2005)

V souvislosti s červenou barvou uveďme tedy například přirovnání *zrudnout jako krocán* – *багроветь как индюк*, užívané pro rozrušeného člověka. Obecně je známo, že kůže na hlavě a voleti některých druhů krocánů může měnit svou barvu z šedé až po sytě červenou, pokud je krocán rozrušen. Kromě toho může krocán onemocnět červenkou drůbeže, která může mít taktéž na svědomí změny na jeho kůži ve formě zarudnutí a kopřivky. Další frazeologismus ukazující na červenou barvu ptáka je *červený kohout*, rus. *пугать красного петуха*. V češtině označuje jednotka prostě požár, v ruštině ve větší míře také, ale kromě toho i výraz pro falseto. Kohout je člověku velmi blízký a figuruje v mnoha frazeologismech. Některá plemena kohoutů mají skutečně načervenalé až opravdu ohnivé zbarvení, s požáry však pochopitelně kohout nic společného nemá (Hovorka, 2011: 26). Roli ve vzniku přeneseného významu tohoto obratu mohlo hrát to, že pro pohany byl kohout symbolem ohně, a v ruských reáliích pak vyprávění, že Stěpan Razin údajně zapálil otcova kohouta, který pak zapálil celý dům (Бирих, Мокиенко, Степанова 1998: 442).

Bez analogie v ruském jazyce můžeme v češtině nalézt přirovnání *žlutý jako žluva* či *jako kanárek*, které jasně odkazuje na jasně žlutý, až exotický vzhled ptáka. Naopak bez analogie v češtině známe ruské přirovnání *седой как лунь*, které je též dobře pochopitelné, neboť *лунь*, česky moták, je dravec, jehož peří je šedé, až téměř bílé, na základě čehož vzniklo přirovnání pro bělovlasého člověka. Kromě toho může jeho výraz se zahnutým zobákem připomínat obličej starce (Бирих, Мокиенко, Степанова 1998: 352). Ke tvaru zobáku odkazují dále například ruské výrazy *коршунячий нос*, *нос как у пугая* či české *orlí* či *supí nos*, která přirovnávají tvar nosu člověka k zahnutému zobáku daných ptáků.

2. 3. 2. Velikost

Jiné frazeologismy narážejí na velikost ptáka – v obou jazycích známe frazeologismy poukazující na malé rozměry ptáků a v souvislosti s tím pak nesoucí přenesený smysl malého množství, například *короче воробьиного носа*, *воробью по колено*, *воробьиный шаг*, *силы как у воробья* či *есть как воробышек/птичка*, v češtině poté například *jíst jako vrabec*, *je toho jako pro vrabce*. Velikost vrabce hraje roli (byť ne tak

přímo) i ve frazeologismu *стрелять из пушки по воробьям*, česky *chodit s kanónem na vrabce*, který značí tratit mnoho úsilí na bezvýznamnou věc tak, jako je zbytečné pálit na tak malé tvory tak velkou zbraní, a koneckonců stejně tak jako je zbytečné vrabce zabíjet vůbec. V podobných rčeních nefiguruje vždy vrabec, ale v ruském jazyce dokonce sýkora (*не велика птичка-синичка, и та свой праздник помнит; невелика синица, голосок востер*). V českém jazyce se sýkora ve frazeologii neuchytila, zato užívá pro drobnou postavu označení *střízlík*. Tyto příklady vznikly opět zkrátka tím, že člověk porovnává kvalitu věcí okolo něho pomocí přirovnání k sobě samému (vrabec či sýkora jsou tedy malí). Z biologického hlediska však toto příliš relevantní není, neboť relativní síla těchto ptáků vzhledem ke své váze není vůbec malá, a to samé platí, co se týče objemu potravy, kterou je schopen spořádat.

2. 3. 3. Pýcha

V obou frazeologiích platí za symbol pýchy páv, který se honosí svými zdobnými ocasními pery. Z ruského jazyka uveďme například *горд как павлин, распуштить павлиний хвост, плыть навои*, v češtině pak známe *vykračovat se/nosit se jako páv, pyšný jako páv, roztahovat se jako páv* a nakonec pořekadlo *páv má krásu andělskou, chod zlodějský a hlas ďábelský*. Páv dále vystupuje v ruském výrazu *рядиться в павлиньи/чужие пера*, česky pouze *chlubit se cizím peřím*. Jistou míru pýchy či nadřazenosti vyjadřují i přirovnání *как петух среди кур, ходить петухом*, česky pak *vykračovat si jako kohout na smetišti*.

Oba jazyky poté znají také *přistříhnout někomu křídla*, rusky pak *обмять/помять/подрезать/подсекать (кому) крылья*, které znamenají omezit někoho, srazit někomu sebevědomí. Křídla se skutečně zastřihávají ptákům domácím, tedy slepicím či kachnám aj., které mají tendenci uletět, anebo ochočeným ptákům, kteří jsou venčeni mimo byt. Tyto výrazy jsou dále synonymem pro český výraz *srazit někomu hřebínek*, který nemá analogii v ruštině a nemá ani opodstatnění v reálném chovu ptactva.

Jistou nadřazenost můžeme pocítovat i ve frazeologismech týkajících se například orla (*král ptactva, učit orla летат, горд как орел*). U takových dravců je však nadřazenost

vyjadřována jistou mírou obdivu, který nenese spíše negativní konotaci jako v případě páva. Pro příklad dále uvádím výrazy *byť sova pod nebesa létala, sokolem nikdy nebude*, rus. *сова хоть бы под небеса летала, а все соколом не будет* či *даже сокол выше солнца не летает*, kde je sokol člověkem vyvyšován nad ostatní ptáky.

2. 3. 4. *Ospalost, lenost, bezpředmětná činnost*

Známým českým přirovnáním je *spát jako dudek*. Mnozí vědí, že hnízda dudků zapáchají (slovincky se dudek dokonce nazývá *smrdokavra*), nezapáchají však přímo hnízda, ale dudkové mohou vypuzovat velmi zapáchající tekutinu pro ochranu hnízda před nebezpečím. Na základě tohoto člověk usoudil, že dudkové musejí mít tvrdé spaní, když vydrží takový zápach v hnízdě. Kromě toho si také lidé spojili spánek dudků se spánkem dětí, které údajně dobře spí, pokud se pokálejí (http://www.rozhlas.cz/strednicechy/slova/_zprava/dudek--66988). Ve frazeologických databázích ruského jazyka jsem dudka v žádné jednotce nenalezl. Osobně jsem se však setkal s výrazem *удым как удод*, označující člověka velmi opojeného marihuanou. Jelikož ani tento frazeologismus nelze nalézt v žádných databázích ani internetových diskusích, můžeme se domnívat, že se jedná zatím pouze o lokální mládežnický slang.

Ruský jazyk zato zná obrat *клевать носом*. Podobnost člověka usínajícího vsedě, kterému klimbá hlava, a pohybu hlavy při klování je jasná. Tento výraz se však vyskytuje také v jazyce námořníků a označuje stav, kdy loď nabírá vodu přídílí. Slovo *клевать* v tomto případě vzešlo z povolžských slov *клев* a *клевка*, které označují zarážku lana a refýžový sloupek (Самойлов 1941: 433). V českém jazyce výrazu *клевать носом* sémanticky odpovídá *tlouci špačky*, o němž se F. Jílek domnívá, že vzniklo na základě podobnosti se slovesem *spát* (Jílek 1967).

Do této kapitoly nesporně patří i výrazy, ve kterých figuruje lelek (*lekovat, chytat lelky, lekováním se nenasytíš*). Těmito jednotkami jsem se zabýval již výše, v kapitole 2. 3. V ruské frazeologii lelek, rusky *козодои*, nevystupuje. Tento zajímavý název mu byl v ruštině prisouzen na základě pověr, že lelkové chodí v noci dojit skot, neboť bývali spatřováni, na pastvinách, kde se živili hmyzem pod kopyty krav či koz (<http://florofauna.ru/birds/kozodoi.php>). Je tedy zajímavé, že česká frazeologie odráží

především fakt, že lelka je obtížné spatřit, zatímco ruská frazeologie „se tváří“ jakoby spatřit lelka bylo běžné.

V souvislosti s leností můžeme uvést i frazeologismy vyjadřující sice činnost, avšak zbytečnou, bezpředmětnou. V ruském jazyce známe výrazy *считать ворон* či *гонять голубей*, zatímco v českém jazyce sémantické, ani formální ekvivalenty s názvy ptáků nenalezneme. Někteří vědci se domnívají, že výraz *гонять голубей* vznikl tak, že chov holubů zabere člověku veškerý čas, který mu pak nezbyvá na užitečné činnosti (Бирих, Мокиенко, Степанова 1998: 127), jiní mají za to, že chovatelé musejí své holuby rozhánět. Ani jedna varianta však nemá své opodstatnění, a tudíž bude vysvětlení velmi pragmatické, a sice že honit holuby, kteří se stejně vždy rozlétnou (tak, jak to rády dělají děti), je zkrátka zcela bezpředmětná činnost, tak jako i *počítání vran* (*считать ворон*).

2. 3. 5. Upovídánost, zpěv

Ptáci člověku imponují nejen svým vzhledem a tím, že umějí létat, ale i svým často výrazným zpěvem. V obou jazycích se setkáváme s výrazy vyjadřujícími buď upovídánost, anebo pozitivní srovnání se zdatným ptačím pěvcem. Do první zmíněné skupiny patří frazeologismy jako *štěbetat jako husy/vrabci*, *švitořit jako ptáček/vlaštovky*, *malý ptáček mívá křiklavý zobáček*, *mlít zobákem*, v ruském jazyce pak *галдеть как галки*, *раскудахтаться как квочка*, již zmíněné *трещать как сорока*, *сорока от своего языка умирает*, *галдеть как галки* aj. Upovídánosti se týká i pro češtinu nezvyklý obrat *птичий язык* označující těžko srozumitelný projev zahlcený terminologií. V této souvislosti bychom mohli samozřejmě uvést i výrazy *parouškovat* a *špačkovat*, které jsem zmiňoval výše.

Do druhé skupiny výrazů spíše lichotivých, týkajících se ptačího zpěvu, nejčastěji libozvučného, patří například *zpívat jako kanárek/slavík*, *mít hlásek jako konipásek*, v ruštině pak *петь как жаворонок*, *петь/разливаться (курским) соловьем*. Druhý zmíněný obrat je zajímavý tím, že poukazuje na pozoruhodný fakt, že se u některých druhů ptáků (například i u sýkor) vyvinuly odlišné dialekty dle oblastí, ve kterých ptáci

žijí, tak jako v jazycích lidí. V tomto případě kdysi uznali znalci slavičího zpěvu, že nejkrásněji zpívají slavíci z Kurské oblasti (Бирих, Мокиенко, Степанова 1998: 541).

Lidé nereflektovali vždy jen eufonický zpěv ptáků, ale i nelibozvučný. Nejčastěji se jednalo o krákání – výrazy *krákat jako vrána*, rus. *каркать*, které mají obdobný význam jako *sýčkovat*, tedy zvěstovat nejhorší, jinými slovy *malovat čerta na zed'*.

2. 3. 6. Zrak

Již v kapitole 2. 2. 5. jsem uváděl frazeologismy (například *oči jako výr*, *koukat jako sůva koukat jako husa do flašky*, *совиные глаза*, *смотреть соколом/как сыч*), které se však netýkají přímo zraku ptáků, nýbrž pouze obecného vzhledu, potažmo pohledu ptáka. Je to pochopitelné už jen z faktu, že třeba zmíněné sovy mají větší oko nežli člověk, které má navíc limitovanou hybnost, což pak člověka může nutit vytvářet si o sovách své legendy.

Oba jazyky však také reflektují přímo zrak ptáků, tedy jejich schopnost vidět. Přesto, že až na výjimky disponuje vynikajícím zrakem většina ptáků, ve frazeologii jsou takto vyzdvihováni častěji dravci (*mít oči jako jestřáb/luňák/orell/ostříž*, *соколиные глаза*). Česká frazeologie tuto vlastnost dravců vyzdvihuje ve více variacích s názvy různých dravců, v ruštině jich nalézáme mnohem méně. Výjimku v této skupině tvoří ruská jednotka *курица пьет, а на небо смотрит* (kde je vyzdvížena neustálá ostražitost slepice před predátorem) neboť ostatní výrazy týkající se slepic či hus opět spadají spíše do stereotypu hloupých ptáků, viz *koukat jako husa do flašky* nebo *куриный кругозор*, který má již dnes význam spíše jako *rozhled*, *šíře zájmů*, avšak dříve se jednalo o rozhled, obzor doslovný, což je opět scestné, vzhledem k tomu, že slepice má stejně kvalitní zrak jako sokol.

2. 3. 7. Tvar nohou, způsob chůze

Frazeologie ve velké míře reflektuje i způsob chůze ptáků, přesto, že specifickým způsobem pohybu je pro ně let. Některé jednotky poukazují na tvar nohou buď přímo (*nohy jako čár*, *журавлиные ноги*), anebo v přeneseném slova smyslu (*husí/kuří nožky*

jako výraz pro uvozovky). Jiné výrazy přirovnávají chůzi člověka k charakteristickému pohybu ptáka (*kolébat se jako kachna, vykračovat si jako čáp, chodit jako namrdaný kačer, ходить гоголем, лебединая походка*). Pro své měkké odpružení byl ke kolébaté chůzi kachny přirovnáván lidovým označením *kačena* i vůz Citroën 2CV. Jiná skupina jednotek nepoukazuje pouze na pochyb při chůzi, ale i na domnělou pýchu ptáka (*vykračovat si jako kohout, nosit se jako páv, ходить/стоять неухом*). Některé poukazují na rychlost či rozměr (*hnát se jako pštros, воробыный шаг*), anebo na strnulost (*стоять как цапля*), jiné na pochod v řadě za sebou (*jít jak husy/husím pochodem, идти гуськом*). V české frazeologii nakonec známe ještě výraz *houser* pro lumbago, což pravděpodobně také může mít původ ve tvaru husy, když se bedra člověka zablokují v poloze v předklonu. Nakonec zmíním *tanec mezi vejci*, označující opatrné vyhýbání se nástrahám.

2. 4. Slovesa odvozená od názvů ptáků

V obou jazycích se také objevují slovesa, která přímo kopírují sémantiku frazeologických jednotek, jsou taktéž přímo utvořená od názvů ptáků a jsou expresivní. Proto, domnívám se, stojí za zmínku, byť je nemůžeme považovat za frazeologismy, vzhledem k tomu, že se jedná o jednotlivá slova, a nikoli o spojení více slov.

V obou jazycích jsou tato slovesa odlišná a téměř se nepřekrývají, kromě výrazu *papouškovat*, rus. *понигаивничать* (neustále po někom něco opakovat), nenajdeme mezi těmito jazyky ekvivalentů. Pro zajímavost uvedu na pravou míru možný homonymický omyl, že *понигаив* má stejný kořen jako sloveso *понигать*. *Понигаив* pochází z holandského *papegaai* či ze starofrancouzského *papagai*, přičemž například i Ušakova se domnívá, že do Evropy toto slovo přišlo z arabštiny, ze slova *babagha*. (<http://otvet.mail.ru/question/8941205>)

V ruském jazyce nalezneme ekvivalent k českému slovesu *datlovat*, avšak ne ve formě slovesa (stejný případ je u slovesa *сычкovať*, viz kapitolu 2. 2. 7.), nýbrž frazeologismu *стучать как дятел*, označující nepřetržitou činnost (Козлова 2001: 65). V češtině známe také analogické *psát* či *řukat jako datel*, v češtině však tyto jednotky mají trochu jinou sémantiku, a sice pomalu či hlasitě psát, zpravidla na klávesnici nějakého přístroje.

Mohli bychom se i domnívat, že i sloveso *lebedit si* (libovat si, pohovět si) by mohlo mít spojitost s labutí, rus. *лебедь*. Původ tohoto slova není zcela jasný, některé teorie jej spojují s *lebkou* (při představě oddychu, složení si hlavy), některé se slovesem *libovat si*, avšak nejpravděpodobnější bude skutečně varianta, že *labuť* a *lebedit si* mají stejný indoevropský kořen *elbh-*, tedy *bílý*. Dokonce i Jungmannův slovník uvádí příklad *měsíc se vylebedil*, tedy vyjasnil. Nakonec této teorii nasvědčuje i fakt, že rumištní rostlina lebeda má šedavě-bílé listy.

(http://www.rozhlas.cz/regina/slova/_zprava/77562)

Další časté sloveso odkazující na ptačí druh je *lelkovat* ve významu nečinně hledět, zevlovat. Někteří jazykovědci tuto spojitost odůvodňují tím, že lelek létá v noci a přes den bez hnutí sedí na zemi, a v obou případech je tedy velice obtížné jej zahlédnout. Samo slovo *lelek* je onomatopoického původu, buď od zvuku, který vydává (chorvatské *lelekati* znamená naříkat), nebo od houpavého způsobu letu lelka (staroruské *лелетать*). V minulosti se také mělo za to, že lelek nemá oči. Některé slovníky dokonce spatřují podobnost mezi zíváním ospalého člověka a doširoka otevřený zobák lelka při lovu hmyzu. (http://www.rozhlas.cz/strednicechy/slova/_zprava/lelkovat--199853)

V češtině jsem se velmi vzácně setkal i se slovesem *ptákovat*, případně *voptákovat*, *zaptákovat si*. Dokonce jej užil v roce 1994 i Libor Dvořák ve svém překladu Limonovy knihy *To jsem já, Edáček*: „Jednou za čas si snad můžeme trochu zaptákovat a aspoň zkusit něco docela jiného, než co je nám známé a vlastní.“ Bohužel se mi nepodařilo zjistit zcela přesně a jistě významy pro tato slovesa, mohu tedy uvést jen ojedinělé pokusy o interpretaci. *Ptákovat* by mohlo v některých situacích znamenat prostě *dělat ptákoviny*, hlouposti, a stejně tak *zaptákovat si*. *Voptákovat* by dle ojedinělých názorů mohlo značit mít s někým pohlavní styk.

Výrazy *supit se* (mračit se, být rozezlen) nebo již zmiňované *vejrat* (civět, zírat) souvisí nejpravděpodobněji se vzhledem a výrazem daných ptáků, které si člověk zasadil do vzorců svého vlastního chování. To samé platí pro sloveso *špačkovat*, které vychází z nemelodického hlasu špačků v hejně. Sloveso *vystrnadit někoho* (vyhnat někoho odněkud) odráží jednoduše konkurenční boje o teritorium při hnízdění uvedeného ptáka. V českém jazyce užíváme dále výrazu *vyslepičit* (vyzradit tajemství), jinak i *být slepičí prdelka*, nepodařilo se mi bohužel však zjistit etymologii těchto dvou jednotek.

V ruském jazyce se na druhou stranu můžeme setkat s výrazy: *воронить/ся* (cituji význam: „быть невнимательным, рассеянным; ротозейничать; обрабатывать поверхность изделий из стали и чугуна до появления на ней слоя оксида железа, предохраняющего металл от коррозии и придающего ему черный, синий или коричневый цвет (Ефремова, 2000)), *голубить* (projevovat něhu, lásku), *опетушить*

(mít homosexuální styk), петушиться (vztekat se), *сорочить* (tlachat (Фасмер, 1986) a jejich variantami s různými předponami.

Na tomto místě může vyvstat otázka, proč jsem věnoval pozornost pouze slovesům, a nikoli i jiným slovním druhům či jiným vrstvám jazyka. Pracoval jsem zejména s tím materiálem, který se v hojnějším množství vyskytoval v průběhu excerpce a zároveň s materiálem, který má přenesený význam. Některá například podstatná či přídavná jména, pokud mají přenesený význam, jsou nejčastěji již součástí frazeologismu, a tedy o nich již byla řeč (byť jsem nezmínil například slovo *ptákovina*). Jiná slova odvozená od názvů ptáků nesou pouze svůj původní význam a nejsou tedy tolik vypovídající o kolektivním smýšlení skupiny lidí. Slovesa (a v následující kapitole hanlivé výrazy) jsem tedy považoval za zajímavé zmínit proto, že byť nejsou samy o sobě frazeologismy, nesou s sebou onu již zmiňovanou „přidanou hodnotu“ fantazie národa.

2. 5. Klení a vulgarismy spojené s názvy ptáků

S klasifikací na počátku kapitoly 2. 2., zmiňující frazeologismy s negativním, hanlivým odstínem, souvisejí i různá klení a dokonce skupina vulgarismů, která se vyskytuje zejména v českém jazyce a více či méně se vztahuje k ptákům. Některé z nich ještě můžeme považovat za frazeologismy, jiné zmíním pouze pro úplnost tématu ptáků v jazykovém obrazu světa. V českých slovnících nacházíme mnohá různá klení jako například *Aby Tě husa kopl!*, *To je ale husa!*, *Slepice pitomá!*, *To je ale třasořitka!*¹, *Ty jsi ale krkavec!*, *Krůta jedna!*, *Kurník šopa!*, *Nebuť labuť!*, *Drž zobák!* nebo *Kýho výra!*. Zde vidíme další příklad toho, kterak se ze slepic a jiných domestikovaných ptáků staly symboly hlouposti, navzdory jejich účtě v hluboké historii.

České slovníky uvádějí dokonce jednotky obsahující přímo vulgarismus, například *chcala bych jak koroptev*, *chodit jako namrdaný kačer*, *honit si ptáka* či *být slepičí prdelka*. Podařilo se mi zjistit, že dokonce slova *kokot* a *kurva* etymologicky vzešly od názvů ptáků. *Kokot* byl staročeský a dokonce církevně-slovanský název pro kohouta, přičemž vědci se domnívají, že pochází z ruského *кокоматъ*², čes. *kdákat* (Holub, Kopečný 1952). *Kurva* nese všeslovanský kořen z praslovanštiny, dle různých vědců buď z názvu *kurorътва* anebo *kurъ* (Machek 1968: 309).

Přesto, že se nejedná přímo o vulgarismus, zmíním skupinu českých frazeologismů, ve kterých se vyskytuje slovo *hýl*, a sice v nespisovné, spíše hanlivé formě *hejl*. Takto je zde označován buď hloupý člověk: například výrazy *hejla lehko voškubou* či *ulovit hejla*, které původně vzešly z karbanického slangu, z označení oběti podvodu či lehkou obětí. Těmto případům má blízko výraz *věšet někomu hejly na nos*, neboli tropit si z někoho žerty, a označení *hejl* pro nezkušeného člověka nebo venkovana. Nakonec může *hejl* označovat červený nos od zimy, což nejspíš reflektuje červenou barvu daného

¹ *Třasořitka* je lidový název pro konipasa, který neustále kýve svým ocasem. V jiných jazycích tento název přešel – slov. *trasochvost*, rus. *трясогузка*, ang. *wagtail*.

² Od tohoto slovesa pravděpodobně nepochází sloveso *koktat*. Slovníky se domnívají, že *koktat* je spřízněno se slovesem *jektati* (Holub, Kopečný 1952).

pěvce. V ruské frazeologii hýla nenalezneme. (<http://www.ontola.com/cs/di/co-je-to-delat-hejla>)

Nakonec je zajímavé, že i pojmenování sýkory koňadry nemá etymologicky nic společného s ňadry, jak by se mohlo nabízet, avšak i její název byl v českém jazyce dříve nadávkou. *Konědra* byl takzvaný ras, tedy člověk, jehož prací bylo utrácet psy a koně a který měl na starosti jejich mrtvá těla. Sýkora se o takové pojmenování zasloužila pravděpodobně proto, jak dokáže být krutá vůči jiným ptákům, přesto, jak milá na první pohled se nám zdá.

(http://www.rozhlas.cz/strednicechy/slova/_zprava/konadra--199432)

V ruském jazyce se setkáváme se zoonymními vulgarismy či jim podobnými zvoláními znatelně řidčeji než v češtině. Vulgárních výrazů etymologicky spojených s ptáky nalezneme v ruštině zhruba třináct. Téměř třetina z nich funguje jako označení pro homosexuála: *фламинго*, *курочка* a *петух*; *дятел* může kromě homosexuála označovat i donašeče, práskače. Pro kapavku zná ruský jazyk výraz *птичка*; *курица* může znamenat ženský pohlavní orgán; ruský jazyk zná taktéž slovanské označení *курва*; a nakonec zmiňme několik ne tak hrubých výrazů jako *Каков гусь оказался!*, *старая скворечница*, *старый сыч* či výraz pro nicnedělání *чесать яйца*, kde jsou vejce, jako v češtině, označením pro varlata. Mohlo by se zdát, že i slovo *чирышек*, čes. *píndík* je spřízněn se světem ptáků, skrze kořeny slov *чирок* nebo *чирикать*, avšak toto slovo je odvozeno od *чирей*, čes. furunkl.

ZÁVĚR

Cílem této práce byla srovnávací analýza ruského a českého obrazu světa na základě frazeologických jednotek s názvy ptáků. Základním úkolem bylo nashromáždit co možná největší množství frazeologického materiálu z ruského a českého jazyka, ve kterém figurují názvy ptáků či objektů s ptáky spjatých. Vy excerpoval jsem dohromady přes 770 frazeologismů, 392 z nich z ruštiny a 380 z češtiny. Excerpci jsem prováděl z frazeologických, výkladových, etymologických a jiných slovníků a různých internetových zdrojů. Ve více než sedmdesáti vybraných případech jsem později objasnil i jejich etymologii. Záměrně jsem neexcerpoval terminologii různých vědních oborů, byť obsahovala názvy ptáků, neboť takové výrazy postrádají některé základní rysy frazeologismu.

Při statistické analýze jednotek jsem zjistil, že při podobném celkovém počtu excerpcei nacházíme v českém jazyce vyšší zastoupení názvů domestikovaných ptáků, zatímco v ruském jazyce figuruje více názvů ptáků divokých. Domestikovaní ptáci figurují zhruba ve 110 českých jednotkách, z čehož zhruba 72 jednotek náleží kuru domácímu, zatímco v ruském jazyce je celkový stav jednotek s domestikovanými druhy o 25 nižší a v případě kura domácího nalzáme jednotek o 20 méně. Největší část excerpovaných jednotek obsahuje názvy divoce žijících druhů, které častěji (až na výjimky) kvantitativně převažují v ruském jazyce (například vrána – o 10 jednotek více; vrabec – o 15 j. více; straka – o 12 j. více atd.). Pták v obecném pojetí vystupuje ve zhruba 42 českých jednotkách, v ruštině jich nalzáme asi o deset méně. Objekty, které jsou s ptáky spjaté, se vyskytují v obou jazycích asi v 50-55 jednotkách (některé objekty jsou totožné, např. *křídlo*, *vejce*, a některé objekty se vyskytují jen v jednom z jazyků, v češtině například *holubník* a *kurník*, a v ruštině např. *korouhev*).

České excerpované frazeologismy pramení přibližně v 35 % z objektivní skutečnosti, neboli mají své opodstatnění v reálné přírodě, zatímco asi 50 % z českých jednotek pramení spíše z lidské fantazie. Z ruských frazeologismů pramení ze skutečných jevů asi 25 %, zatímco okolo 42 % z lidské představivosti. Ostatní jednotky stojí buď na

pomezí těchto dvou skupin či je tímto způsobem nelze klasifikovat. Kromě této klasifikace jsem se pokusil kvantifikovat i skupinu jednotek, které mají ryze negativní (pro příklad uvedu výraz *krkavčí matka*) či ryze pozitivní konotaci (např. *cukrovat jako hrdlička*), přičemž jsem nebral v úvahu různé možné úrovně ironie. V české databázi jsem našel přibližně 34 pozitivních a asi 90 negativních případů; v ruském jazyce pak zhruba 33 kladných a okolo 57 záporných. S přihlédnutím k této statistice a dále k množství vulgarismů a klení, které se v průběhu excerpce objevily (přibližně 21 v českém, a asi 13 v ruském jazyce), můžeme soudit na vyšší negativní expresivitu českého jazyka v rámci takto tematicky ohraničené oblasti jazyka.

Kromě názvů skutečných ptáků jsem se věnoval i názvům ptáků bájných, avšak vzhledem k obsáhlosti takového tématu jsem zmínil pouze nejzákladnější skutečnosti, například původ ptáka Fénixe a jeho analogií, včetně ptáka Ohniváka, Sirina a dále několika dalších mytických ptáků typických pro české či ruské prostředí a jejich symboliku a folklorní funkci. Uvedl jsem některá konkrétní ztvárnění v moderní kultuře (pohádková či filmová zpracování aj.)

Podobný elementární kulturologický přístup jsem užil i v případě názvů vybraných nejběžnějších a nejpočetněji zastoupených ptačích druhů, avšak kromě toho jsem provedl i analýzu mezijazykové ekvivalence, kterou mohu shrnout následujícími tabulkami:

	Kur domácí	Krkavcovití	Orel+Sokol	Sovy
Absolutní ekv.	2	5	0	0
Částečný ekv.	9	5	0	2
Relativní ekv.	3	1	2	1
Analog	7	2	2	0

	Holub+Hrlička	Husa+Labuť+Kachna	Kukačka
Absolutní ekv.	2	6	0
Částečný ekv.	1	6	0
Relativní ekv.	1	0	0
Analog	1	1	2

Z databázi excerpovaných jednotek bylo možné vysledovat i nejčastější lidské vlastnosti označované frazeologismy. Mezi velmi časté patří například barva či velikost, neboť tyto vlastnosti jsou nejexplicitnější a nevyžadují hlubšího pochopení. Nejčastěji zmiňovanými barvami jsou zejména černá v případě krkavcovitých ptáků (*черный ворон, havraní vlasy*) a významnou část zastupuje i barva červená nejčastěji ve spojení s kohoutem či krocánem (*zrudnout jako krocán, красный петух*). Co se týče velikosti, obvykle výrazy často nesou význam malých rozměrů či malého množství, obvykle ve spojení s malými pěvci (*být střízlik*), především vrabcem (*есть как воробышек*). Pýcha je spojována nejčastěji s pávem či kohoutem, kteří ve frazeologismech vystupují jako hrdí či pyšní sami o sobě (*vykračovat si jako kohout, горд как павлин*), zatímco například orlu či sokolu je taková nadřazenost přisuzována jakoby externě, srovnáváním s ptáky podřadnějšími (*v cizím kraji i sokola za vránu mají; сова хоть бы под небеса летала, все соколом не будем*). Ospalost a lenost je především v českém jazyce spojována s lelkou a dudkou (*spát jako dudek*), zatímco v ruské frazeologii tyto druhy nefigurují. Dalším často se vyskytujícím jevem je upovídánost, případně srovnání týkající se zpěvu. Zpěvu ve frazeologii vévodí slavík (*петь соловьем*), méně často například kanárek (*zpívat jako kanárek*); a upovídáné mohou být například straky, husy aj. (*трещать как сорока, štěbetat jak husy*). Výrazná pozornost je věnována také zraku (či pohledu) ptáků: pohled jako součást vnějšího vzhledu je nejčastěji hodnocen u sov (*oči jako výr, совиные глаза*), kvalitní zrak pak u dravců (*mít zrak sokolí*), zatímco pohled či zrak slepic a hus je tradičně spojován s jejich domnělou hloupostí (*koukat jako husa do flašky*). Jako poslední často zmiňovanou vlastnost jsem uvedl chůzi ptáků a tvar jejich nohou: čápů či jeřábů si člověk povšiml pro jejich dlouhé a hubené nohy, kachen pro jejich kolébavou chůzi (*kolébat se jako kachna*) a pochod v řadě za sebou (*ходить гуськом*) a kohoutí chůze je opět spojována s jeho domnělou pýchou.

Tato práce může být podle mého názoru přínosná pro svou databázi excerpovaného monotematického frazeologického materiálu ze dvou jazyků, což může posloužit v dalším bádání nejen daty samotnými, ale případně i ušetřením cenného času, který excerpce vyžaduje. Kromě nashromážděného materiálu práce nabízí výše uvedené statistiky, nabízí etymologii vybraných jednotek a pokládá elementární lingvo-kulturologickou informační základnu pro několik témat, která by mohla být dále hlouběji rozpracována, jako například téma bájných a mytických ptáků ve folkloru daného národa (či například jen v pohádkách) anebo téma různé míry expresivity jazyka v souvislosti s vulgarismy odvozených od názvů ptáků.

РЕЗЮМЕ

Целью этой дипломной работы является сопоставление фразеологического материала чешского и русского языков, в котором выступают названия птиц или объектов с птицами связанных, далее данная тема рассматривается с точки зрения языковой картины мира данных народов.

В начале работы нужно было сформировать информационную базу из области фразеологии. Я ознакомился с основными характеристиками фразеологии как лингвистической дисциплины и привел ее основные дефиниции и классификации. Я объяснил, что такое фразеология и как ее определяли некоторые лингвисты в прошлом. Фразеологическая единица – это относительно устойчивое экспрессивное и воспроизводимое сочетание слов, имеющее целостное, обычно переносное, значение. Так как фразеология преимущественно исходит из фольклора, то она является своеобразной памятью данного народа. Далее я описал четыре основных признака фразеологизма: устойчивость, воспроизводимость, экспрессивность, семантическая целостность. Я ознакомился с классификацией фразеологизмов по системе Скорупки. Наконец я уделю внимание проблематике фразеологической эквивалентности. Фразеологизм из-за его переносного смысла нельзя переводить буквально. В зависимости от степени эквивалентности данного фразеологизма между двумя языками мы получим один из пяти типов эквивалентов (полный, частичный, относительный, фразеологический аналог, безэквивалентный фразеологизм).

Следующий пункт теоретической части шире объясняет термин языковой картины мира. И. Ванькова определяет языковую картину следующим образом: «мы на основе языка узнаем, каким образом данное языковое сообщество понимает, переживает, оценивает и разделяет мир. Язык содержит интерпретации реальности и структуры суждений о мире. Они зафиксированы в грамматике, лексике, фразеологии и других и в общем известных текстах – в фольклоре, художественных текстах, шлягерах, анекдотах и т.д.». И. Ванькова далее определяет несколько основных терминов, которые неотъемлемо включены

в этот подход к языку и человеку: реализм и антропоцентризм как противоположность объективизма, значит, что человек является мерой вещей, иначе говоря, что все сопоставляется только с человеком. Весь опыт человека переживается как опыт тела в пространстве, после чего далее происходит метафорический переход от конкретных объектов в абстрактную область (напр., мораль, время и др.). В рамках темы человеческого восприятия мира было приведено еще несколько второстепенных терминов и дефиниций, таких как: прототипизация контекстуальность, научная картина мира и др. Вышеуказанное ведет к тому, что этих тем близко касается когнитивная лингвистика, которая лежит на границе языкознания, психологии, антропологии, этнологии и т.п. Когнитивная лингвистика работает с термином «концепт», который М. Хайдеггер определяет как «семантическое образование, отмеченное лингвокультурной спецификой и тем или иным образом характеризующее носителей определенной этнокультуры...». В ходе установления коннотаций и стереотипов данного сообщества происходит расследование этимологии, дериватов, фразем, бонмотов и др., причем мы всегда будем встречать двойственность архетипальных картин, которые сегодня мы воспринимаем как несовместимые (*добрый X злой; материя X дух*), но в прошлом часто одно слово обозначало оба конца одной и той же пары противоположностей (*hagios – святой и гадкий; лат. hostis – враг, а чеш. gostь; чеш. zapomnout – не запомнить, а забыть*).

Наконец, я в теоретической части еще напомнил основные моменты отношений людей и птиц. Сначала птицы исполняли для человека только роль еды, а позже, когда у человека сформировалась фантазия, к птицам начали относиться с большим уважением, чем в наше времена. Не только орлам и совам, а даже, например, обычным воробьям люди в прошлом поклонялись от Египта и Греции до Сибири и Северной Америки. Некоторые птицы понимались прямо как олицетворение бога, некоторые предсказывали будущее, в разных культурах возникли и многие другие приметы. В наше время птицы используются скорее для более прагматичных целей – голубь как почтальон, страус как пастух и т. д. Люди часто не понимают, что кроме материальной пользы и мяса нам птицы приносят и эстетическое наслаждение, но прежде всего играют важную роль в

природе. Тем не менее, птицы являются также важной частью среды, в которой человек живет, поэтому образ птиц закономерно отпечатался в культуре и языке людей.

Итак, в самом начале я должен был выписать как можно большее количество фразеологических единиц из обоих языков. Эксерпция была проведена из фразеологических, толковых, этимологических и других словарей и из разных интернетовских источников. Минимальное количество выписанных единиц было установлено на 500 эксцерпций, причем уже в начале можно было ожидать, что этот лимит будет преодолен. Наконец удалось собрать более 770 фразеологизмов, а также этимологию к более чем 70 из них, причем я отказался от эксцерпции научной терминологии, содержащей названия птиц, так как у нее отсутствуют некоторые основные черты фразеологизмов.

Статистически обработав собранные единицы, я выяснил, что в чешской фразеологии можно найти больше фразеологизмов, содержащих названия традиционно одомашненных птиц, прежде всего курицы. В чешской фразеологии таких единиц около 110 (курица выступает в 72 из них), зато в русской фразеологии их на 25 меньше (названий курицы на 20 меньше). Кроме того, в чешском языке можно найти выражения с названиями курятника, гребня или голубятни, которых в русском нет. С другой стороны, в русской фразеологии можно встретить гораздо больше наименований диких птиц: например ворона – на 10 больше, воробей – на 15 больше, сорока – на 12 больше, сокол – на 11 больше и т. д. Птица в общем понимании выступает в 42 чешских и в 34 русских единицах. В обоих языках примерно такое же количество оборотов, содержащих названия объектов, связанных с птицами (например, крыло, яйцо и т. п.) – 50-55 единиц.

Около 25 % собранных русских единиц основано на реальных свойствах птиц, в чешском языке таких единиц около 35 %. Субъективные обороты, исходящие скорее из фантазии людей, занимают в русском языке около 42 %, а в чешском

около 50 %. Остальные приблизительно 15 % единиц не могут быть в рамках такой классификации распределены, или они находятся на границе данных групп.

В конце статистического анализа я провел еще одну квантификацию с целью выяснить, сколько из выписанных фразеологизмов несут несомненно негативную или позитивную конотацию, причем не могла учитываться возможная ирония выражений. Приблизительно 34 чешских и 33 русских единиц можно считать позитивными, а негативными около 90 чешских и 57 русских. Указанная разница может свидетельствовать о большей мере негативной экспрессивности чешского языка в рамках данного узкого сегмента языка.

В следующей части я старался обобщить основную культурологическую информацию, как самые распространенные птицы отпечатались в словесности и культуре данных народов. Я отдаю себе отчет в том, что я эту тему не исчерпал - ввиду ее обширности и ввиду того, что эта тема могла бы быть темой целой иной дипломной работы. В конце каждой главы, касающейся одного птичьего вида, я подсчитал случаи разной эквивалентности фразеологизмов.

Сначала я привел некоторые примеры мифических птиц, которые свидетельствуют о духе народа еще больше, чем птицы реальные. Было рассмотрено происхождение Феникса и его аналогий. Далее были упомянуты, например, Жар-птица, Рарог, Сирин и другие.

В связи с курицей я объяснил, что разное количество фразеологизмов, содержащих названия одомашненных птиц, в русском и чешском языках вытекает из факта, что индустриализация, торговля и культивирование пород происходили в Центральной Европе раньше и быстрее, чем на территории России. Петух был всегда предметом разных примет и ритуалов, а также связывался с Солнцем и измерением времени (выражения *až kohout zakokrhá* či *вставать/ложиться с петухами, третьи петухи пели*). Кроме того, он считается символом воинственности (*bojovný jako kohout, jako dva kohouti na jednom smetišti* и др.), в то

время как курица выступает символом материнского ухода за детьми (*быть/взять/ под крыло*).

Птицы вороньей породы чаще всего пробуждали мистические (и часто негативные – напр., *krkavčí matka*) коннотации, связывались с магией и таинственностью, это могли вызвать их высокий интеллект, способность повторять человеческую речь или черный цвет. Согласно некоторым мифам, вороны были такой судьбой наказаны за их «библейские грехи», в других культурах они выступали как посредники мира мертвых, как перевоплощения волшебников и других и т. п. Сороки в разных культурах понимаются почти исключительно отрицательно, выступают как воры (*сорока-воровка, krade jak straka*), сплетницы (*сорока на хвосте принесла; Сорока скажет вороне, ворона – борову, а боров – всему городу*) и любопытные существа.

Наоборот, соколы и орлы имеют в нашем понимании чаще всего положительную оценку. Благодаря своей внушительной внешности, быстроте (*bystrý/rychlý jako sokol, лететь соколом*) и хорошему зрению орла иногда называют птичьим королем, со времен Византийской империи он изображается на всевозможных гербах, государственных символах и монетах. В Чехии сокол и орел даже стали символом физкультурных объединений.

Совы волновали человеческую фантазию своей эфирной внешностью, тем, что живут ночью, а также своими огромными глазами, которые стали предметом многих устойчивых выражений (*совиные глаза, смотреть/сидеть как сыч, глядеть как сова*). Сыч в чешском языке имеет скорее негативные коннотации, так как люди верили, что он предсказывает смерть (*Сыч хозяина выживает, sýčkovat*). Однако, со времен античной Греции сов воспринимали как символ мудрости (*nosit sovy do atén*), таким образом они были также изображены на разных эмблемах.

Важную роль в нашей картине мира всегда играл и голубь, которого мы воспринимаем исключительно положительно, например, в античности и в

христианстве он выступает как воплощение бога. О положительном отношении к голубям, которое возникло, вероятно, благодаря их бесконфликтной внешности и поведению, свидетельствуют и разные уменьшительные имена (*голуба, голубчик*), однако оба языка знают и редкие случаи с негативным оттенком – в русском языке это разные жаргонизмы, а в чешском языке фразеологизмы, содержащие названия голубятни (*vyletět odněkud jako holub z holubníka, dělat si z něčeho holubník, chodit někam jak do holubníku, bordel jak v holubníku*). Отношение, какое возникло к голубям, проявляется в чешском языке, может быть, еще сильнее к горлицам, которые в русской фразеологии не выступают, так как они появились на территории России лишь в XX веке.

В русской словесности мы можем найти также гусей, между тем как в чешской очень редко, тем более, что мы с трудом можем представить себе гуся в чешских сказках в негативной роли. Зато мы наблюдаем в многих выражениях и приметах о погоде, что гусь и утка символизируют в чешском языке изобилие и праздничную еду (*žít si jako husa na krmníku, mít se jako husa o Martině, husa v troubě – host za dveřmi, nedělní kachna*). Далее я указал этимологию некоторых выражений и подтвердил или опровергнул некоторые мнения об этих птицах.

В конце этой части я описал жизненный стиль кукушки и касающиеся ее фразеологизмы. На кукушку фразеология смотрит в целом негативно, она выступает не только как тунеядец (*na kukuškiných jýcax цыплят не выведешь* či *как кукушка по чужим гнездам витать*), а также как забывчивое существо (*беспамятлив как кукушка*).

Из выписанной базы данных фразеологических единиц можно было проследить самые частые человеческие черты, появляющиеся в семантике выражений, а также сопоставить случаи в чешском и русском языках. Итак, одним из таких признаков является цвет. Фразеология в этой области отражает в большой мере черный цвет отряда вороньих птиц (*черный как ворон, havraní vlasy, белая ворона*). Другой частый цвет – красный, обычно изображен посредством цвета петуха или индюка (*багроветь как индюк, пустить красного петуха*). Другие единицы отражают

размер птицы, а именно - в смысле маленького размера или количества чего-нибудь. В таких оборотах выступает чаще всего воробей (*короче воробьиного носа, воробью по колено*) или, например, синица. Некоторых птиц мы воспринимаем также как гордых или высокомерных, традиционно мы так думаем о павлинах (*pyšný jako páv, roztahovat se jako páv*), петухах (*vykračovat si jako kohout na smetišti*) и иногда о некоторых хищниках. Оба языка также знают выражения, обозначающие сонливость (*клевать носом*), ленивость или бесполезное действие (*гонять голубей*), в которых выступают, например угод (*spát jako dudek*) или козодой (*chytat lelky*); и другие, касающиеся пения и болтливости, в которых выступают сороки (*трещать как сорока, сорока от своего языка умирает*), гуси (*štěbetat jako husy*), соловьи (*петь/разливаться (курским) соловьем*) и другие. Как уже было сказано, единицы, в которых упоминаются совы, часто касаются их взгляда (*совиные глаза, смотреть как сова*), причем в случае хищников, семантика ориентируется скорее на их зрение (*mít oči jako jestřáb/luňák/orel/ostříž*). Наконец я привел обороты, которые указывают на походку птиц (например, утки или петуха - *kolébat se jako kachna, vykračovat si jako kohout*) и на форму их ног (на примере цапли или аиста - *журавлиные ноги*).

В ходе эксцерпции было найдено большое количество выражений, которые, хотя и не соответствуют дефиниции фразеологизма, основаны на названиях птиц и одновременно имеют переносное значение, значит, они показывают черты коллективного восприятия мира данного народа. Следовательно, я считаю рассмотрение таких групп выражений полезным и логическим отклонением для изложения темы в целом. Я уделил внимание прежде всего глаголам и вульгаризмам, которые произошли от названий птиц. Я указал, что подавляющее большинство таких глаголов не совпадает в русском и чешском языках, а кроме того я привел этимологию некоторых единиц, происхождение которых не совсем ясно. Вульгаризмов, основанных на названиях птиц, больше в чешском языке (21 выражение), между тем как в русском 13 выражений. Такой результат также свидетельствует о большей мере негативной экспрессивности чешского языка, как

было указано выше. Интересным фактом может являться то, что половина из этих русских сквернословий обозначает гомосексуалистов.

Данная дипломная работа, по моему мнению, может быть полезна прежде всего тем, что было собрано большое количество монотематического фразеологического материала, что может принести пользу не только самим содержанием, но также может послужить полезной базой для следующих исследователей. Кроме собранного материала, работа предлагает выше упомянутую статистику, этимологию некоторых фразеологизмов и формирует элементарную лингво-культурологическую информационную базу для нескольких тем, которые могли бы быть глубже рассмотрены (например, тема мифических птиц в фольклоре данного народа или тема разной меры экспрессивности языка в связи с вульгаризмами, основанными на названиях птиц).

SEZNAM INFORMAČNÍCH ZDROJŮ

Knižní zdroje:

- BITTNEROVÁ, D., SCHINDLER, F. *Česká přísloví: Soudobý stav konce 20. století*, Praha, 1997. ISBN 80-7184-440-3.
- ČERMÁK, F., HRONEK, J. a kol. *Slovník české frazeologie a idiomatiky: výrazy slovesné*, Praha, 1994. ISBN 80-200-0503-X.
- ČERMÁK, F., HRONEK, J. a kol. *Slovník české frazeologie a idiomatiky: přirovnání*, Praha, 1983.
- ČERVENÁ, V., CHURAVÝ, M., MACHAČ, J. a kol. *Slovník české frazeologie a idiomatiky: výrazy neslovesné*, Praha, 1988.
- HOLUB, J., KOPEČNÝ, F. *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha, 1952.
- HOVORKA, V. *Koncept Ptáci v ruské frazeologii*, Olomouc, 2011. Bakalářská práce, Universita Palackého, Olomouc.
- HUBÁČEK, J. *O českých slanzích*, Ostrava, 1979.
- JÍLEK, F. *Vtipná čeština*, Praha, 1967.
- KOMÁREK, S. *Příroda a kultura*, Praha, 2008. ISBN 978-80-200-1582-2.
- KOVÁŘOVÁ S. *Proč se říká 222x*, 2000. ISBN: 80-85600-81-1.
- MACHEK, V. *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha, 1968.
- MATUS, I. L. *Shakespeare, In Fact*, 1994. ISBN 978-0-8264-0624-8.
- MRHAČOVÁ, E. *Názvy zvířat v české frazeologii a idiomatice*, Ostrava, 1999. ISBN 80-7042-537-7.
- REIF J. *Sojka práskačka*. In: *Vesmír*, 85, 2006. Str. 575.
- STĚPANOVA, L. *Česká a ruská frazeologie: diachronní aspekty*, Olomouc, 2004. ISBN 80-244-0795-7.

- STRASSOVÁ, V., LIECKFELD, C. *Zpěvní ptáci*, Mnichov, 2005. ISBN 80-7306-219-4.
- VAŇKOVÁ, I. a kol. *Co na srdci, to na jazyku*, Praha, 2005. ISBN 80-246-0919-3.
- VAŇKOVÁ, I. *Člověk a jazykový obraz (přirozeného) světa*. In: *Slovo a slovesnost*, 60, 1999. Str. 283 – 292.
- АХМЕТЬЯНОВ, Р. Г. *Общая лексика духовной культуры народов Среднего Поволжья*. Москва, 1981.
- ВЛАСОВ, В. Г. *Новый энциклопедический словарь изобразительного искусства*, 2008. ISBN 978-5-352-02228-3.
- ДМИТРИЕВ, Ю. *Соседи по планете: Птицы*, Москва, 1984. ISBN 80-7022-096-1.
- ЕФРЕМОВА, Т. Ф., *Современный толковый словарь русского языка*, 2000.
- КВЕСЕЛЕВИЧ, Д. И. *Толковой словарь ненормативной лексики русского языка*, 2003. ISBN 5-17-018913-3.
- КОЗЛОВА, Т. В. *Идеографический словарь русских фразеологизмов с названиями животных*, Москва, 2001. ISBN 5-8018-0112-X.
- КОРНИЛОВ, О. А. *Языковые картины мира как производные национальных менталитетов*, Москва, 2003.
- ЛЮБКЕР, Ф. *Реальный словарь классических древностей*, Москва, 2001. ISBN 5-224-01511-1.
- МАСЛОВА, В. А. *Введение в когнитивную лингвистику*, Москва, 2004.
- МЕЛЕТинский, Е. М. *Мифологический Словарь*, Москва, 1991.
- ПОПОВСКИЙ, А. Д. *Законы жизни*, Москва, 1940.
- САМОЙЛОВ, К. И. *Морской словарь*, Ленинград, 1939.
- СТЕПАНОВА, Л., МОКИЕНКО, В., МАЛИНСКИ, Т. *Русская фразеология для чехов*, Olomouc, 1995. ISBN 80-7067-505-5.
- ТОПОРОВ, В. Н. *Исследования по этимологии и семантике: Индоевропейские языки и индоевропеистика*, 2006. ISBN: 5-9551-0157-2.

ФАСМЕР, М. *Этимологический словарь русского языка*, Гейдельберг, 1986.

ФЕДОРОВ, А. В. *Основы общей теории перевода*, Москва, 1968.

Internetové zdroje:

CESKA-SODA – KRAKONOS – ALLES GUTE. In: <http://www.youtube.com> [online].
Zveřejněno prosinec 15. 2012 [cit. únor 27., 2014]. Dostupné z:
<<http://youtu.be/3DYjZr9G2z0>>.

CO JE TO DELAT HEJLA. In <http://www.ontola.com> [online] [cit. únor 17., 2014].
Dostupné na Internetu: <<http://www.ontola.com/cs/di/co-je-to-delat-hejla>>.

DIE n.t.-ENTE. In <http://www.zeit.de> [online]. Die Zeit Archiv (2002). [cit. březen 5.,
2011]. Dostupné na Internetu: <http://www.zeit.de/2002/52/stimmmts_zeitungsente>.

DUDEK. In <http://www.rozhlas.cz> [online]. Michal Novotný (2003). [cit. únor 28.,
2014]. Dostupné na Internetu:
<http://www.rozhlas.cz/strednicechy/slova/_zprava/dudek--66988>.

HAVRAN, KRKAVEC, VRÁNA. In <http://ladyrovena.blog.cz> [online]. Lady Rovená
(2010). [cit. únor 27., 2014]. Dostupné na Internetu:
<<http://ladyrovena.blog.cz/1002/havran-krkavec-vrana>>.

JAZYKOVÝ OBRAZ SVĚTA. KOGNITIVNĚ A KULTURNĚ ORIENTOVANÁ
LINGVISTIKA. In <http://tarantula.ruk.cuni.cz> [online]. Irena Vaňková (2007).
[cit. únor 2., 2013]. Dostupné na Internetu:
<<http://tarantula.ruk.cuni.cz/IFORUM-3605.html>>.

KOŇADRA. In <http://www.rozhlas.cz> [online]. Michal Novotný (2005). [cit. únor 28.,
2014]. Dostupné na Internetu:
<http://www.rozhlas.cz/strednicechy/slova/_zprava/konadra--199432>.

LAME DUCK. In <http://www.merriam-webster.com> [online]. Kolektiv (2014). [cit.
únor 22., 2014]. Dostupné na Internetu: <<http://www.merriam-webster.com/dictionary/lame+duck>>.

- LEBEDIT SI. In <http://www.rozhlas.cz> [online]. Michal Novotný (2005). [cit. březen 6., 2014]. Dostupné na Internetu: <http://www.rozhlas.cz/regina/slova/_zprava/77562>.
- LELKOVAT. In <http://www.rozhlas.cz> [online]. Michal Novotný (2005). [cit. únor 27., 2014]. Dostupné na Internetu: <http://www.rozhlas.cz/strednicechy/slova/_zprava/lelkovat--199853>.
- MODRÁ STRAKA. In <http://blog.aktualne.centrum.cz> [online]. David Rath (2011). [cit. únor 2., 2013]. Dostupné na Internetu: <<http://blog.aktualne.centrum.cz/blogy/david-rath.php?itemid=14383>>.
- RARÁŠEK. In <http://www.rozhlas.cz> [online]. Michal Novotný (2004). [cit. únor 24., 2014]. Dostupné na Internetu: <http://www.rozhlas.cz/regina/slova/_zprava/130709>.
- SÝČEK OBECNÝ. In www.zayferus.cz [online]. Jiří Hrotek (2010). [cit. březen 5., 2014]. Dostupné na Internetu: <<http://www.zayferus.cz/fotogalerie-zayferus-nasi-dravci-nepouzivame-cizi-fotografie/36-sycek-obecny-dravci-zayferus>>.
- VOLAVKA. In <http://www.rozhlas.cz> [online]. Michal Novotný (2004). [cit. březen 7., 2014]. Dostupné na Internetu: <http://www.rozhlas.cz/strednicechy/slova/_zprava/volavka--123045>.
- ZMOKLÉ KUŘE. In <http://www.rozhlas.cz> [online]. Michal Novotný (2004). [cit. únor 7., 2014]. Dostupné na Internetu: <http://www.rozhlas.cz/strednicechy/slova/_zprava/zmokle-kure--124825>.
- ЖАР-ПТИЦА. In <http://govorra.ru> [online]. Наталья Говорова (2012). [cit. únor 23., 2014]. Dostupné na Internetu: <<http://govorra.ru/zhar-ptica/>>.
- КОГО ПОПУГАЛ ПОПУГАЙ?. In <http://otvet.mail.ru> [online]. Kolektiv (2008). [cit. leden 8., 2014]. Dostupné na Internetu: <<http://otvet.mail.ru/question/8941205>>.
- КОЗОДОЙ. In <http://florofauna.ru> [online]. Виктор Демин (2012). [cit. únor 11., 2014]. Dostupné na Internetu: <<http://florofauna.ru/birds/kozodoi.php>>.

ОБРАЗУЙТЕ 10 ГЛАГОЛОВ ОТ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ – НАЗВАНИЙ ЖИВОТНЫХ. In <http://otvet.mail.ru> [online]. Kolektiv (2008). [cit. leden 8., 2014]. Dostupné na Internetu: <<http://otvet.mail.ru/question/9576812>>.

СКАЗОЧНЫЕ ПТИЦЫ. In <http://www.ru-skazki.ru> [online]. Светлана Алексеевская (2010). [cit. leden 20., 2014]. Dostupné na Internetu: <<http://www.ru-skazki.ru/notes-2010-11-19.html>>.

СЛОВАРЬ МАТЕРНЫХ СЛОВ. In <http://mat.slovaronline.com> [online]. Kolektiv (2011). [cit. březen 11., 2014]. Dostupné na Internetu: <<http://mat.slovaronline.com>>.

Jiné zdroje:

ADAMÍK, Peter (profesor University Palackého, tř. 17. listopadu, Olomouc). *Ústní sdělení*, (listopad 7., 2013).

ADAMÍK, Peter (profesor University Palackého, tř. 17. listopadu, Olomouc). *Ústní sdělení*, (říjen 9, 2010).

PŘÍLOHA

Frazeologismy jsou rozdělené dle druhů ptáků. Údaj v závorce označuje počet jednotek.

České frazeologismy:

bažant (2)

vypasený jako bažant
vyplašený jako bažant

čáp (5)

nohy jako čáp
vykračovat si jako čáp/čapí krok
přiletěl (k nim) čáp
Na Sv. Mořice čápi letí od moře.
mnoho čápů – málo žab

datel (2)

psát/tukat jako datel/datlovat

dravec (1)

sletět se jak dravci na kořist

drozd (1)

zmrzlý jako drozd

dudek (1)

spát jako dudek

Fénix (1)

povstat (z popela) jako Fénix

havran (2)

černý jako havran
havraní vlasy/vlasy jako havran

hnízdo (10)

být ze stejného hnízda
teplé/pěkné hnízdo
kálet si do vlastního hnízda
najít prázdné hnízdo
snášet na hnízdo
vybrat celé hnízdo
vyletět z hnízda
založit si vlastní hnízdo
Každý pták své hnízdo má.
Kdo v cizí hnízda zanáší, šrámy na tváři odnáší.
Velký pták velkého hnízda potřebuje.

holub (13)

nafukovat se jako holub
točit se jak holub na báni
(zamilovaně) vrkat (jako holub)
(vybírat si) holuby (z nosu)
Dobří holubi se vrací.
Lepší vrabec v hrsti nežli holub na střeše.
Pečení holubi ne/létají do pusy.
čekat, že (mu) budou létat pečení holubi do huby
krotký jak holub
být jak rousný holub
Buď opatrný jako had, a prostý jak holubice.
holubice míru
holubičí povaha

holubník (4)

vyletět (odněkud) jako holub z holubníka
dělat (z něčeho) holubník
chodit (někam) jak do holubníku
bordel jako v holubníku

hrdlička (3)

cukrovat jako hrdlička
smát se jako hrdlička
žít jako dvě hrdličky/holoubci

hřebínek (1)

srazit/přistříhnout hřebínek

husa (23)

mít housera
Kde husy, tu smrad a štěbety, kde ženy, tu svár a klevety.
funět jako překrmená husa
jít jak husy/husím pochodem
koukat (na něco) jako husa do flašky
žít si jako husa na krmníku
mít se jako husa o Martině
oškubat (někoho) jako husu
sjede to (po něm) jako voda po huse
štěbetat jako husy
vypadat jako podškubaná/oškubaná husa
Dočkej času jako husa klasu.
Aby tě husa kopl!
My jsme spolu husy nepásli!
To je ale husa!
Potrefená husa se vždycky/nejdřív ozve.
husí nožičky
husí kůže
Když mezi husy kámen hodíš, ta křičí, která cítí.
Husa v troubě – host za dveřmi.
Někomu hus, někomu prase.
Husa z moře, hus domů.
Kdo se chce míti na den dobře, nech sobě hus zabije; kdo na týden, nech vepře zařeže...

hýl (7)

mít hejla na nose
věšet (někomu) na nos hejla
Hejla lehko voškubou.
ulovit hejla
chytit hejla za nos
chytat hejly
Lepší hýl nežli motýl, ač jsou oba ptáci.

jestřáb (3)

pozorovat (někoho) jako jestřáb
vrhnout se na někoho jako jestřáb
mít oči jako jestřáb

kachna (9)

cahtat se jako kachna
chodit jako kachna/kachní chůze
Kachního žaludku nenasytíš a kněžské mošně se nedodáš.
kolébat se jako kachna
Jeden má rád kačeny, druhý zase mařeny.
novinářská kachna/pustit kachnu
Káča/Kačena pitomá/jedna!
ošklivé káčátko
chodit jako namrdaný kačer

kanár (3)

žlutý jako kanárek
zpívat jako kanárek
dostat kanára

káně (1)

zmoknout/mokrý jako káně

kohout (16)

bojovný (jako) kohout

červený jak kohout

červený kohout

(být jako) dva kohouti na jednom smetišti

vykračovat si jako kohout na smetišti

posadit (někomu) na střechu červeného kohouta

země galského kohouta

až kohout zakokrhá

mít kohoutí krev

Dobry kohout dobre skáče.

Dvě kuchařky v kuchyni – dva kohouti na jednom smetišti.

Kuře chce být kohoutem.

Kohout na svém smetišti nejraději kokrhá.

Dobry kohout neztlostne.

Hubeny kohout, dobry kohout.

konipas (4)

(mít) hlásek jako konipásek

natřásat se jako třasořitka

poskakovat jako třasořitka

Ty jsi ale třasořitka!

koroptev (3)

běhat (čile) jako koroptev/koroptvička

Chcala bych jak koroptev!

koroptve motykou střílené

kos (5)

být na něco (jako) kos

To je ale kos!

Podle nosa poznáš kosa.

Starého kosa zpívat nenaučíš.

Starého kosa neodnaučíš zpívat.

krahujec (1)

Věrná láska, sanice a krahulčí lovy netrvají dlouho.

krkavec (3)

Ty jsi ale krkavec!

krkavčí matka

Krkavci sobě lítají, holubi v léčkách vážnou.

krocán (4)

červený/zrudnout jak krocán

hudrovat jak krocán

Krůta jedna/stará!

nafukovat se jak krocán

křepelka (1)

běhat jako křepelka/křepelčí krok

křídlo (7)

chytit (někoho) za křídlo

brát (někoho) pod ochranná křídla

svázat/přistříhnout (někomu) křídla

svěsit křídla

Nechtěj lítati, dokud křídla nevyrostla.

Slíby mají ptačí křídla.

Nemáš-li křídla, nelítej.

kukačka (2)

nasadit (někomu) (do hnízda) kukaččí vejce

kukaččí mládě

kur (5)

smát se jako kura na hnoju
Může akorát kury macat.
kuří oko
šlápnout (někomu) na kuří oko
kuří noha

kurník (2)

Kurník šopa!
Život je jako žebřík do kurníku, krátkej a posranej.

kuře (12)

jako zmoklé kuře
oškubat (někoho) jako kuře
přijít (k něčemu) jako slepé kuře k zrnu
starat se (o někoho) jako kvočna o kuřata
kuře učí orla létat
kuře je/chce být chytřejší jak slepice
neublížit ani kuřeti
zadarmo ani kuře nehraje
I slepé kuře najde zrno.
Ze záprtku kuře míti nemůžete.
Zrnkem po zrnku kuře naplní své volátko.
I kuře má srdce.

kvočna (4)

čepýřit se jako kvočna
sedět jako kvočna na vejcích
hlídat (něco) jako kvočna kuřata
Kuřátka svou kvočnu ztratily.

labuť (5)

labutí krk/šíje
labuť avonská
Nebuď labuť!
labutí píseň
Labuť letí po sněhu, a hus po dešti.

lelek (2)

chytat lelky/lelkovat
Lelkováním se nenasytíš.

luňák (2)

hubený jak luňák
mít oči jako luňák/orl

orel (9)

rozhlížet se jako orl po krajině
panna nebo orl?
učit orla létat
nemít ani vorla
orel much nelapá
slepice orla/sokola nevysedí
orlí/ostříží zrak
orlí/supí/papouščí nos
král ptactva

ostříž (3)

hlídat jako ostříž
kroužit jako ostříž
ostříží pohled

papoušek (3)

opakovat (všechno) jako papoušek/papouškovat
strakatý/barevný jako papoušek

páv (5)

vykračovat si/chodit/nosit se jako páv
pyšný jako páv
roztahovat se jako páv
Krásný páv peřím, a člověk učením.
Páv má krásu andělskou, chod zlodějský, hlas ďábelský.

peří (14)

chlubit se cizím peřím
soudit (někoho) po peří
poznat ptáka po peří/zpěvu
neopeřené mládě
chodit/vážit/vznášet se jako píрко
zvednout (něco) jako píрко
Podle peří poznáš ptáka, podle řeči nezdvořáčka.
Každý pták své peří chválí.
Těžko bez peří/křídla lítati.
Dobrá hospodyně pro píрко i přes plot skočí.
Život není peříčko, ale pořádná duchna.
Po peří ptáka a po řeči člověka.
Duchna peří všechno smíří.
Podobného peří ptáci k sobě se táhnou.

pštros (3)

hnát se jako pštros
strkat hlavu do písku (jako pštros)
pštrosí politika/taktika

pták (41)

žít/být volný jako pták
ocelový/kovový pták
(být) stěhovavý/přelétavý pták
(být) noční pták
povedený/vykutálený ptáček
podezřelý ptáček
mít po ptákách
To je ale divný pták!
Každý pták své hnízdo chválí.
Každý pták zpívá, jak mu zobák narost.
chvět se jako lapené/postřelené ptáče
(být) ranní ptáče
Ranní ptáče dál doskáče.
jíst jako ptáček
poskakovat jako ptáček
švitořit jako ptáček
Když ptáčka lapají, pěkně mu zpívají.
(pohled) z ptačí perspektivy
chytit ptáčka do klece
honit si ptáka
mít ptáčka v kleci
chytat ptáky na lep
černý pták
Každý pták drží se hejna svého.
Rybám moře, ptactvu povětří a člověku širý svět za vlast.
Špatný pták, který do svého hnízda kálí.
Ptáci nesejí, aniž oří, a přece sytí žijí.
Kůň k tahu, pták k letu a člověk ku práci.
Dokud jsi svobodný, jsi jako pták, pomiluješ, necháš tak.
Pověst letí jako pták.
Neuč rybu plavati a ptáka lítati.
Zavřete ptáka do zlaté klece, les mu bude milejší.
Pozdě klec zavíratí, když ptáci vylétali.
Kdo chce ptáky lapati, musí pěkně pískati, a ne bičem práskati.
Každé ptáče svým zobáčkem syto.
Malý ptáček mívá křiklavý zobáček.
Velkých ptákův pod pomeč nelapají.
Na ptáky lepem, ne cepem.
Ne toho pták, kdo ho škube, ale kdo ho jí.

Ryba rybou, pták ptákem a člověk člověkem žije.
Krásná klec ptáka nenakrmí.

rorýs (1)

mít hlavu jako rorejs

skřivan (6)

vstávat se skřivanem

Na Hromnice musí skřivan vrznout, i kdyby měl zmrznout.

skřivánčí píseň

veselý jak skřivánek

Skřivánek nízko žive, ale vysoko Boha chválí.

I malý skřivánek, když zpívá, pracuje a svým zpěvem sedláka oblažuje.

slavík (3)

zpívat jako slavík

By slavík, jak krásně zpíval, přece vrabce nenaučí.

Těžkoť i ve zlaté kleci slavíku, lépe mu v zeleném lesíku.

slepice (28)

(jako/být) zmoklá slepice

zobat se slepicemi

sedět jako slepice na hradě/bidýlku

vstávat/chodit spát se slepicemi

slepice, která snáší zlatá vejce

Slepice (pitomá)!

být slepice

I černá slepice snáší bílá vejce.

Která slípka mnoho kdáče, málo vajec snese.

slepičí krok

vtřít se jak slepice na vejcích

na Nový rok o slepičí krok

slepičí prdelka

vyslepičit (něco)

pro slepičí kvoč

Slepička po zrněčku klove a tím syta žive.

(mít) slepičí/ptačí mozek/rozum

Kvokající slepice vejce nesnáší.

Ani slepice darmo nehrabe.

I slepá slepice někdy na zrnko natrefí.

I černá slepice bílá vejce nese.

Choď spát se slepicema, budeš ráno chytřejší.

Ze staré slepice nejlepší vývar.

Umřela ta slepička, co nesla zlatá vajíčka.

Každá slípka nehrabe od sebe, ale pod sebe.

Hladové slepici o prosu se snívá.

Nerady slepice na svatbu, ale musí.

Kde roste stoklasa, živí se sedlák i chasa, kde roste metlice, tam nevyžije ani slepice.

sojka (3)

štěbetat jako sojky

mít sojky v hlavě

sojka práskačka

sokol (5)

bystrý/rychlý jako sokol

sova sokola nevysedí

Až nebudeš moci, sokola zavolej.

V cizím kraji i sokola za vránu mají.

Od pohledu sokol, a od hlasu vrána.

sova (7)

ošklivý jak sova

koukat jako sůva (z nudlí)

mhouřit oči jako sova

ponocovat jako sova

nosit sovy do Atén

Sova kanárka neporodí.

Byť sova pod nebesa létala, sokolem nikdy nebude.

straka (6)

zvědavý jak straka
krást jako straka
domácí straka
malovat straky na vrbě
modré straky
Každá straka od svého jazyka hyne.

strakapoud (1)

vypadat jako strakapoud

střízlík (1)

(být) střízlík

sup (2)

supí výraz
na/supit se

sýček (1)

být (zlověstný jako) sýček/sýčkovat

špaček (3)

nadávat jako špaček
tlouct špačky
pije jako špaček

tetřev (1)

hluchý jako tetřev

vejce (10)

mít ještě u prdele skořápku
tanec mezi vejci
Kolumbovo vejce
bejt z divokých vajec
Už vejce moudřejší než kuře.
zlý pták – zlé vejce
Lepší dnes vejce nežli zítra slepice.
Vejce nemůže stát na špičce.
Hubička bez vousů jako vajčko bez soli.
Vejce dnešní, chléb včerejší, tele šestinedělní a víno loňské.

vlaštovka (8)

jako vlaštovky na drátě
švitořit jak vlaštovky
první vlaštovka
dočkat se prvních vlaštovek
jedna vlaštovka jaro nedělá
být čistotný jako vlaštovička
posel jara
Bez jedné lastovičky léta bude.

volavka (1)

dělat volavku

vrabec (14)

(být) rozcuchaný/rozčepýřený jako vrabec
mít na hlavě vrabčí hnízdo
(porce) jako pro vrabce
je toho jak pro vrabce
jíst jako vrabec
mít sílu jako ženatý vrabec
rozprchnout se, jako když do vrabců střílí
štěbetat jako vrabci
chodit s bubnem/kanónem na vrabce
mít pod čepicí vrabce

strašák na vrabce
Lepší Brabec v hrsti, než Zeman na stopě.
Lepší kůň ve stáji než hejno vrabců na střeše.
Starého vrabce plevami neošidíš.

vrána (16)

hledět jako vrána do kostí
koukat (na něco) jako (mladá) vrána
krákat jako (stará) vrána
bílá vrána
přiletěla k nim vrána/zaklepala jim na okno
Kolík vran bílých, tolik macech dobrých.
Vrána k vráně sedá.
(být jako) mladá vrána
Tam se už vrány otáčejí.
Vrána vráně oči nevyklove.
vraní černě
Nevysedí vrána slavíka.
Když přijdeš mezi vrány, musíš krákat jako ony.
Krákala vrána, když vzhůru letěla, a když dolů, i křídla svěsila.
Mířil na vránu, a trefil krávu.
Žena věrná, milá jest divná co vrána bílá.

výr (5)

koukat jako výr
oči jako výr
Kýho výra!
poslat vejra pro kus sejra
vejrat

zobák (9)

dostat/dát (někomu) přes zobák
mlít zobákem
mluví, jak mu zobák narost
ne/zavřít zobák
zobat (někomu) z ruky
zobnout si (něčeho)
(být) zazobaný
Jest přísloví kratší než zobáček ptačí.
Rok má dlouhý zobák.

žluva (2)

bledý jako žluva
žlutý jako žluva

Ruské frazeologismy:

Воробей (29)

когда воробьи на юг летят
стреляный/старый воробей
стрелять из пушки по воробьям
силы как у воробья
короче воробьиного носа/с воробьиный нос
воробьиный сон
воробьиный шаг, память
воробьиная ночь
воробью по колено
закусывать как воробей
как воробей у кошки в зубах
наохлившийся как воробей
пальцы выглядывают как воробьи из гнезда
есть как воробышек
Молодой воробей учится чиркать у старого.
Воробей торопился, маленьким гордился.
Слово не воробей – вылетит, не поймаешь.
Лучше воробей в руке, нежели петух на кровле.
Воробей и на кошку чирикает.
Воробей торопился, да невелик родился.
Где просо, там и воробей.
Глюк – не воробей, вылетит – убей.
Глядя на трясогузку, воробей приплясывать пошел.
За обедом соловей, а после обеда воробей.
Нет той веточки, чтоб воробей не сидел.
Разбушевавшийся воробей человека не боится.
И воробей не живет без людей.

Ворон (14)

черный ворон
черный как ворон
зловещный ворон
черный как вороного крыло
куда ворон костей не заносил
жить как ворон на месте паломничества
слететься как воронье
виться как вороны над падалью
набрасываться/налетать (на кого) как вороны (на падаль)
Ворон ворону глаз не выклюет.
От ворона не родится сокол.
Ждет как ворон крови.
Ворон мудрый, а сидит на отбросах.
Старый ворон не каркнет даром.

Ворона (26)

воронить
белая ворона
метил в ворону, попал в корову
пуганая ворона и куста боится
ворона в рот влетит
ворона в пузыре занесла
залетела ворона в высокие хоромы
ворона в павлиньих перьях
ни пава ни ворона
воронье пугало
каркать как ворона
лицо как воронье яйцо
попасть как ворона в суп
Куда ворона летит, туда и глядит.
Ворона сове не оборона.
Ворона с места, а ворона на место.
Видом сокол, а голосом ворона.
Где ворона ни летала, а к ястребу в когти попала.
Без хвоста и ворона не красна.
И в вороньем гнезде рождаются феникси.

Чучело только ворон пугает.
Куда б ворона ни полетела, везде будет хуже сокола.
И ворона о себе думает, что она умна.
В своем гнезде и ворона коршуну глаза выключает.
Соловей месяц поет, а ворона круглый год каркает.

Галка (2)

считать ворон/галок
галдеть как галки

Гнездо (7)

вылететь из гнезда/покинуть родное гнездо
свить (себе) гнездо
птенцы гнезда Петрова
дворянское гнездо
Гнездо цело, а птицы улетели.
Глупа та птица, которой гнездо свое не мило.

Гоголь (1)

ходить гоголем

Голубь (10)

голуба, голубчик
голубь мира
простодушный/наивный как голубь
кроткий/чистый/безобидны/невинный как голубь
мудры как змии и кротки как голуби
ворковать как голубки
голубиная книга
дело не голуби, не разлетится
И слепой голубь находит зерно.
К недоброму человеку и голубь не летит.

Гусь (15)

дразнить гусей
гусиная кожа
гусиной шкурой подернуло
горделивая как гусиня
гусь лапчатый
как с гусья вода
гусь порядочный
идти гуськом
чуткий как гусь
запрягать гуськом
Каков гусь оказался!
Мы с вами гусей вместе не пасли.
Мужик без жены, что гусь без воды.
Гусь свинье не товарищ.
Глядит, как гусь на зарево.

Дрозд (1)

дать/получить дрозда

Дятел (2)

стучать как дятел
Старого дятла на гнездо не поймаешь.

Жаворонок (2)

жаворонок на уши сел
петь как жаворонок

Журавль (6)

Ивиковы журавли
журавлиные ноги
журавлиная походка
журавль в небе
Молодой журавль высоко взлетел, да низко сел.
Ходит журавль по болоту, нанимается на работу.

Индюк (8)

надуваться как индюк
багроветь (от гнева) как индюк
Индюк тоже думал, да в суп попал/и сдох/ему голову отрубили.
Индюк тоже думал, пока петухом не стал.
Ничего не жди от индюка, которой думает, что он орел.
Жизнь – копейка, судьба – индейка.

Каркать (1)

каркать

Квочка (1)

раскудахтаться как квочка

Клевать (7)

птичке склюнуть
клевать/есть как птичка
денег куры не клюют
клевать на удочку
клевать носом
Чтобы клевать, тоже талант нужен.
Не нашему носу рябину клевать.

Коршун (5)

наброситься (ка кого) как коршун
коршунячий нос
ходить тряпишным коршуном
Если есть коршун, есть и ружье.
Добрая наседка одним глазом зерно видит, другим – коршуна.

Крыло (19)

ставить на крыло
пообломать (кому) крылья
как на крыльях лететь
короткие крылья
прятать голову под крыло
опустить крылья
придавать крылья
есть/выросли крылья
будто (у кого) крылья выросли
быть /взять/держать под крылом
обомьять/помять/подрезать/подсекать (кому) крылья
расправлять крылья
Крылья при взлете, хвост при спуске.
Птичку за крылья не хвалят.
Крылья от летанья растут.
Крылья есть, да не куда лететь
На чужих крыльях не взлетишь.

Кукареку (1)

ни бе ни кукареку

Кукушка (9)

кукушка
менять кукушку на ястреба
беспамятлив как кукушка
жить как кукушка
за кукушку бьют в макушку
как кукушка по чужим гнездам витать
метаться, как кукушка в гнезде
Ночная кукушка дневную перекукует.
На кукушкиных яйцах цыплят не выведешь.

Кулик (4)

жить как кулик на дому
Прилетел кулик из-за моря, вывел весну из затвора.
Каждый кулик свое болото хвалит.

Кулик на месте соколином не будет птичьим господином.

Курица, кур, куренок (34)

куренку негде клюнуть
выседела курица утят
курица, несущая золотые яйца
как куры набродили
курица от себя гребет, а кто-л. к себе прегребают
скажешь курице, а она – всей улице
тихий как курочка
куриный кругозор
куриный мозг
курам на смех
слепая курица
писать как курица лапой
носиться как курица с яйцом
как мокрая курица
как кур воровал
как варенная курица
курицы не обидит
попасть как кур во щи
Ожиревшая курица яиц не несет.
Курица пьет, а на небо смотрит.
Лиса и во сне кур считает.
Говорят, что в Москве кур доят, а к нам только яйца привезут.
И курица петухом поет.
Голодной курице снится просо.
И курочку на пир зовут.
Курица не может возвещать зарю.
Курица не птица, а баба не человек.
Курица не птица, а рак не рыба.
Курица соседа всегда выгладит гусыней.
Курочка по зернышку клюет, да сыта бывает.
И у курицы сердце есть.
Слепой курице все пшеница.
Курица яйцо через клюв несет.

Ласточка (7)

первая ласточка
Пой, ласточка, пой!
Одна ласточка весны не делает.
Всякая ласточка свое гнездо хвалит.
Без первой ласточки весна не обходится.
Пчела делает мед, но не ест его, ласточка вьет гнездо, но не живет в нем.
Сова тиха, да птиц душит, а ласточка целый день щебечет, да зла никому не делает.

Лебедь (10)

допить до лебедей
умирающий лебедь
убеги лебедем, прибеги хохликом
лебединая песня
лебединая грудь /оказ./
лебединая шея /оказ./
как лебедь, рак да щука
лебединая походка /оказ./
Не все то лебедь, что над водой торчит.
Жена, что лебедь-птица, вывела детей вереницу.

Лунь (1)

седой как лунь

Наседка (2)

сидеть как наседка на яйцах
дрожать как наседка над цыплятами

Орел (4)

гордый орел
орлом комара не травят

Если орел часто бьет крыльями – крылья ламаются.
Орел свободен, пока у него есть крылья.

Павлин (6)

горд как павлин
плыть павой
павлиний крик хуже кошачьего
пава павою /оказ./
пядиться в павлиньи перья
распустить павлиний хвост

Перо (3)

пух и перья летят
перо в перо/в одно перо
ни пуха ни пера

Петух (21)

первые/вторые/третье петухи пели
опетушить (кого)
петушить
гулять до петухов
вставать с петухами
как петух среди кур
ложиться с петухами
пустить/дать петуха
драться как петухи
красный петух
жаренный петух клюнул
уха из петуха
индейский петух
ходить, стоять петухом
петь, кричать петухом
Поет петух или нет, а день будет.
Искал обороны петух у вороны.
Мало мира в том доме, где курица поет, а петух молчит.
Молодой петух поет так, как от старого слышал.
Женины деньги петухом в горле запоют.

Попугай (3)

нос как у попугая
твердить как попугай
пестрый как попугай

Птица, пташка, птенец (34)

быть перелетной птицей
желторотый птенец
вольная птица
синяя птица
ранняя пташка
на птичьих правах
птичий язык
попасть как птица в кляпцы
край непуганных птиц
крупная/важная/не великая птица
хотеть птичьего молока
только птичьего молока нет
с высоты птичьего полета
видно птицу по полету
рано пташечка запела
птица в золотой клетке
жить как птица небесная/божия
питаться как птица небесная
птица не/высокого полета
редкая птица
Красна птица пером, а человек - умом.
Большой птице большое гнездо нужно.
Всякая птица к своей стае летит.
Не от радости птичка в клетке поет.

В деревне без птиц и летучая мышь – птица.
Где птиц нет, там и лягушка за соловья сойдет.
Каждая птица – хозяйка своего гнезда.
Не той птицы, чтобы пела, да не ела.
Мудрая птица жалеет перья, мудрый человек жалеет слова.
Птица поет – сама себя продает.
Птица крыльями сильна, жена мужем красна.

Синица (5)

Не велика птичка-синичка, и та свой праздник помнит.
Синичка – воробью сестричка.
Хвалилась синичка хвостом море зажечь.
Лучше синица в руках, чем журавль в небе.
Невелика синица, голосок востер.

Скворец (4)

старая скворечница
Увидел скворца – весна у крыльца.
Каждому скворцу своя скорешня.
Даром только скворец гнездо вьет, да и ему скворечницу ставят.

Сова (3)

глядит как сова
сова о сове, а всяк о себе
совиные глаза

Сокол (16)

гол как сокол
лететь соколом
похож как воробей на сокола
сидеть, смотреть и т.п. соколом
сокол ясный
соколиные глаза
соколиный взгляд
наряд соколий, походка воронья
Не пугай сокола вороной.
И сокол выше солнца не летает.
Сокол растет оперением.
На щедрую руку и сокол садится.
Два сокола подерутся – вороне будет чем поживиться.
Мертвым соколом ворон не травят.
Понравится Сатана лучше ясного сокола.
Сова хоть бы под небеса летала, а все соколом не будет.

Соловей (14)

петь/разливаться соловьем/курским соловьем
голос соловьиный, а рыло свиное
соловьиные сады /okaz./
соловьиная ночь /okaz./
кос, как Соловей-разбойник
курский соловей
соловья баснями не кормят
Мал соловей, да голос велик.
Соловей может вырасти и в вороньем гнезде, но каркать не научится.
Соловей умолкает, когда начинают орать ослы.
Человек без родины – соловей без песни.
Соловей да кукушка в одно поют, да не одну песню.
Падок соловей на таракана, человек – на лстынные речи.

Сорока (18)

сорока на хвосте принесла
трещать как сорока
любопытная как сорока
затвердила сорока Якова
как сорока на колу вертиться
сорока – воровка
Всякая сорока от своего языка погибает.
Сорока скажет вороне, ворона – борову, а боров – всему городу.

Только сорока перо в перо рождается.
Знает сорока, где зиму зимовать.
Знай сорока сороку, а ворона ворону.
И баба видала, что сорока летала.
Сорока сама рассказывает, где гнездо свила.
Не живет сорока без белого бока.
Об этом еще сорока на воде хвостом писала.
Он, как сорока: где ни посидит, там и накастит.
Прямо только сорока летает.
Сорока без причины не стрекочет.

Страус (2)

страусовая политика
прятать голову в песок как страус

Сыч (6)

старый сыч
смотреть/сидеть как сыч
сидеть сычом
один как сыч
Сыч хозяина выживает.

Тетерев (3)

глухой тетерев
сонная тетерея
Метил в тетерею, а угодил в сук.

Утка (8)

подсадная утка
газетная утка
хромая утка
гадкий утенок
запустить утку
Не считай утят, пока не вылупились.
Суетливая утка и головой и хвостом ныряет.
Сколько утка ни бодришь, а лебедем не быть.

Феникс (3)

воскреснуть как феникс из пепла
Когда феникс садится на насест – он делает это хуже, чем курица.
Птице феникс нез дела до комаров.

Флюгер (1)

вертеться как флюгер

Цапля (1)

стоять как цапля

Цыпленок (3)

слабый как цыпленок
цыплят по осени считают
Из змеиных яиц цыплята не вылупятся.

Чиж (1)

веселый как чиж

Чирок (1)

перелетный чирок

Яйцо (8)

Колумбово яйцо
начинать с яиц
спорить из-за выеденного яйца
выеденного яйца не стоит
Яйца курицу не учат.
Кто украл яйцо, украдет и курицу.
Умерла та курица, что несла золотые яйца.

Ястреб (З)

наброситься (на кого) как ястреб

ястребиные когти

Целовал ястреб курочку до последнего перышка.

ANOTACE

Jméno a příjmení: Václav Hovorka
Fakulta a katedra: Filosofická fakulta, katedra rusistiky
Název diplomové práce: Ptáci v ruském a českém frazeologickém obrazu světa
Vedoucí diplomové práce: prof. Ludmila Stěpanova, Csc.
Počet znaků: 113 130
Počet příloh: 1
Počet informačních zdrojů: 57